

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ**

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**Особистісні характеристики жінок, що постраждали від
домашнього насильства**

Виконала:

студентка 2-го курсу групи ПМ - 204
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна
психологія

Кузнєцова Олена Анатоліївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

К.ПСИХОЛ.Н.

(наукова ступінь, вчене звання)

Крайлюк Анна Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № 4 від « 16 » червня 2022р.

Зав. кафедри

підпис

д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна

(наукова ступінь, вчене звання ,прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ОСОБИСТОСТІ ЙОГО ЖЕРТВ.....	5
1.1. Поняття домашнього насильства, його види та причини.....	5
1.2. Психологічні особливості жінок – жертв домашнього насильства...	18
1.3. Наслідки домашнього насильства.....	23
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖІНОК – ЖЕРТВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	29
2.1. Підходи до дослідження та психологічний інструментарій.....	29
2.2. Дослідження особистісних характеристик жінок, що постраждали від домашнього насильства.....	38
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	42
Висновки до розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЙОГО ЖЕРТВ.....	57
3.1. Загальні підходи до психологічної корекції осіб, постраждалих від домашнього насильства.....	57
3.2. Корекційна програма для жінок-жертв домашнього насильства.....	62
Висновки до розділу 3.....	70
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Домашнє насильство – явище досить поширене у світі, й зокрема в Україні. Домашнє насильство має чіткі контури гендерної проблеми. Як зазначають дослідники, 95% жертв домашнього насильства – жінки, саме тому виникає потреба розгляду гендерного аспекту цієї проблеми. Не дивлячись на всю широку класифікацію та різноманітність підходів до визначення сутності та змісту явища насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного) – саме домашнє насильство характеризується тим, що набуває генералізованого характеру, коли факти жорстокого поводження є регулярними, систематичними, охоплюють різноманітні сфери взаємовідносин гвалтівника та жертви, характеризуються циклічністю процесу. У зв'язку з цим сучасні дослідники говорять про те, що пережите насильство може розглядатися як травматична криза, наслідки якої зачіпають світовідчуття жінки, її мотиваційну, емоційну, когнітивну сферу і власне поведінку.

Таким чином, проблема виникнення та динаміки специфічних психологічних реакцій на пережите насильство є актуальною та привертає увагу фахівців-психологів у зв'язку з необхідністю розробки методологічного підходу до проблеми надання допомоги постраждалим жінкам, превентивних заходів щодо членів їхніх сімей, насамперед дітей.

Об'єктом дослідження є жінки, що постраждали від домашнього насильства.

Предметом дослідження є особистісні характеристики жінок-жертв, що зазнали домашнього насильства.

Метою дослідження є вивчення особистісних характеристик жінок, що постраждали від домашнього насильства. Відповідно до мети **завдання**:

– з'ясувати на основі теоретичного аналізу наукової літератури поняття домашнього насильства, його види та причини;

- охарактеризувати наслідки домашнього насильства.
- проаналізувати психологічні особливості жінок, які зазнали домашнього насильства;
- провести емпіричне дослідження особистісних характеристик жінок, що постраждали від домашнього насильства та інтерпретувати отримані результати;
- розробити рекомендації щодо роботи з жінками, які стали жертвами домашнього насильства.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених перед дослідженням завдань, були застосовані методи теоретичного й емпіричного дослідження:

а) теоретичні методи: методи аналізу, методи порівняння (компаративного аналізу), методи класифікації та систематизації, методи узагальнення. Зазначені методи дозволили здійснити науково-теоретичне обґрунтування отриманих у ході проведеного дослідження даних;

б) емпіричні методи дослідження: розроблена анамнестична анкета для жінок-жертв, що зазнали домашнього насильства та стандартизовані психологічні методики: «Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI); «Методика на виявлення суїцидального ризику CP-45»; методи статистичної обробки кількісних даних.

Емпірична база дослідження. На емпіричному дослідженні було охоплено 20 жінок-жертв, які постраждали або досі страждають від насильства в сім'ї, у віці від 22 до 37 років, що займають різне соціальне становище, які є членами форуму «Розірви коло» і «Розкажи мені» та звертались за допомогою до спеціалістів-психологів.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 102 сторінки. Список використаних джерел складається із 70 найменувань та розміщується на 7 сторінках. У роботі міститься 6 додатків, які розміщені на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ОСОБИСТОСТІ ЙОГО ЖЕРТВ

1.1. Поняття домашнього насильства, його види та причини

Соціально-політична криза в Україні, розшарування населення за рівнем матеріального стану, невпевненість переважної більшості громадян у завтрашньому дні, погіршення матеріального становища – це чинники, що сприяють зростанню напруженості в суспільстві та, як наслідок – підвищенню агресивності та конфліктності в сімейних стосунках.

Проблематика домашнього насильства є однією з найгостріших проблем сучасності не лише в Україні, але і в усьому світі загалом. Її особливість полягає у тому, що вона має досить глибоке соціально-психологічне коріння, прихований характер, не обмежується віковими, соціальними, національними чи державними кордонами. На сьогоднішній день значне число жінок різного віку та соціального статусу страждають від домашнього насильства. У тих державах, де систематично здійснюється статистичний облік щодо кількості жертв домашнього насильства, у залежності від кожної країни ці дані показують, що від 40 до 80% жінок систематично, періодично чи одноразово ставали жертвами насильства в сім'ї, а саме – побиття їх їхніми чоловіками чи співмешканцями [7, с. 48-49].

Відповідно до аналізу Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), по відношенню до кожної п'ятої жінки у всьому світі принаймні один раз протягом усього життя було застосовано фізичне чи сексуальне насилля.

Проблематика домашнього насильства розглядається у багатьох галузях знань, зокрема, психології, педагогіці, філософії, соціології та соціальній психології, кримінології та інших. Таке різнобічне вивчення досліджуваної проблеми дає змогу виявити найбільш притаманні цьому явищу особливості та характеристики:

- насильство – застосування фізичної сили для досягнення будь-чого [39, с. 792];
- насильство – застосування сили проти людини [8, с. 92];
- насильство передбачає фактор примусу та контролю, який одна особа застосовує по відношенню до іншої [19, с. 3]
- насильство передбачає різного роду вплив однієї особи на іншу, що проявляється у моральному та психологічному тиску, примусом людини діяти проти її волі [8, с. 92];
- насильство «застосування або загроза застосування сили у прямій чи опосередкованій формах з ціллю примусу людини до конкретної поведінки чи вчинення дій;
- насильство є циклом фізичної, вербальної, духовної та економічної образи, що систематично здійснюється задля досягнення однією людиною контролю та влади над іншою;
- насильство розглядається як взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками агентів насильства, а також їх об'єктивними умовами життєдіяльності, устремліннями конкретних індивідів щодо досягнення певних можливостей з метою перетворення власного оточення;
- насильство характеризується поєднанням соціальних та біологічних чинників у процесі здійснення насильницьких дій та вчинків, що проявляється у наявності спадкового характеру щодо схильності до насилля [25, с. 7];
- цикл фізичної, сексуальної, вербальної, емоційної та економічної напруги щодо членів сім'ї чи співмешканців щодо встановлення контролю та влади над ними, що має систематичний характер та постійно зростаючу частоту [62, с. 59].

Тобто, здійснений нами вище аналіз дозволяє виокремити основну ознаку, яка надає можливість відокремити його від інших понять. На думку

науковиці Н. Щербак, основна особливість поняття полягає в тому, що насильство – це насамперед застосування сили. Визнання такої інтерпретації насильства обґрунтовується з огляду на те, що досліджуваний термін бере свій початок від латинського слова «violentia», що дослівно перекладається як «стихійний, некерований прояв сили на противагу законному» [65, с. 16].

На нашу думку, домашнє насильство представляє собою зразок образливої поведінки у будь-яких стосунках, який використовується одним із партнерів для отримання або збереження контролю над іншим інтимним партнером.

Визначимо види домашнього насильства, а також їх сутність. До їх числа відносяться:

- фізичне домашнє насильство, що визначається як навмисне заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, травм одним членом родини по відношенню до іншого, що може призвести до травмування особи, смерті, значного порушення психічного та психологічного здоров'я, завдання шкоди честі та гідності постраждалої особи;
- сексуальне домашнє насильство – проявляється у здійсненні одним членом сім'ї протиправного посягання на статеву та сексуальну недоторканність іншого члена родини, здійснення насильницьких дій сексуального характеру стосовно неповнолітніх членів родини;
- психологічне насильство – вид домашнього насильства, що пов'язаний з цілеспрямованим психологічним впливом та тиском одного члена сім'ї на іншого, проявляється шляхом переслідування, погроз, залякування, висловлювання словесних образ, внаслідок яких у жертви домашнього насильства проявляється емоційна нестійкість, неспроможність захистити себе, спостерігається нанесена шкода психічному та психологічному здоров'ю;
- емоційне насильство – це спроби однієї людини за допомогою слів або поведінки позбавити іншу людину свободи волі й здобути контроль над

нею через маніпуляцію її емоціями та вибором;

– економічне насильство – вид домашнього насильства, що передбачає навмисне позбавлення одного із членів родини майна та коштів, одягу, їжі, житла тощо, на які інший член сім'ї має законні права, що, у свою чергу, може призвести до смерті жертви економічного насильства, заподіяння шкоди її фізичному чи психологічному здоров'ю [7, с. 48-49].

Розглянемо більш детально особливості та прояви зазначених видів домашнього насильства.

1. Фізичне насильство може включати в себе удари, кусання, ляпаси, побиття, штовхання, удари кулаками, висмикування волосся, спалювання, щипання тощо (будь-який вид насильницької поведінки, заподіяної жертві). Фізичне насильство також включає відмову комусь у лікуванні та примушування когось вживати наркотики/алкоголь. На сьогоднішній день, за статистикою кожна п'ята жінка знаходиться у складній життєвій ситуації щодо здійснення проти неї фізичного насилля зі сторони чоловіка чи співмешканця, що характеризується здійсненням систематичних побоїв, одержанні травм та інших фізичних пошкоджень, які вимагають звернення до закладів охорони здоров'я та правоохоронних органів [7, с. 48-49].

2. Сексуальне насильство виникає, коли кривдник змушує або намагається примусити жертву до статевого контакту або сексуальної поведінки без згоди жертви. Часто це відбувається у формі зґвалтування, нападу на частини статевого тіла, фізичного насильства, що супроводжується примусом до сексу, приниженням сексуальної приналежності жертви або навіть розповіданням сексуальних жартів на рахунок жертви.

На сьогоднішній день, коли у багатьох суспільствах до сих пір спостерігається досить сильні патріархальні уклади життя та сімейних відносин, це призводить до наділення чоловіків безумовним правом на сексуальні відносини з дружиною, застосування чоловіками фізичної сили та насильства у разі відмови дружини від таких відносин. Зґвалтування в шлюбі,

як і зґвалтування загалом – це злочин, однак, навіть в сучасному розвинутому суспільстві воно доволі часто не класифікується як злочин. Це значною мірою посилює досліджувану проблему.

Проблематика посилюється ще й тим, що часто сама жінка-жертва домашнього сексуального насильства не до кінця розуміє, що над нею вчинено насильство, в той час, коли її реальний психологічний та фізичний стан досить чітко це показує. Кожна третя жінка, яка постраждала від насильства в шлюбі, заявляє саме про цю форму агресії чоловіка [7, с. 48-49].

Фізичні наслідки для жертви сексуального насильства проявляються таким чином:

- наявність систематичної болі в області тазу, без інших ознак захворювань;
- наявність частих інфекцій сечостатевої системи, інших гінекологічних захворювань чи відхилень;
- фізична перевтома та психологічне перенапруження, порушення апетиту та сну, складність упоратися з мінімальними фізичними навантаженнями.

Психологічними наслідками сексуального насилля є:

- значна психічна перевтома та перенапруження;
- тривале та систематичне емоційне напруження;
- зловживання алкоголем та наявність інших шкідливих звичок;
- значні перепади настрою та нестійкість емоційного стану особи, загострення почуття тривоги, спалахи злобно-тужливого стану;
- високий рівень апатії, втрата інтересу до буденних справ та життя загалом;
- закритість, замкненість, обмеження та звуження контактів для спілкування, почутті відрази до себе як особистості [12, с. 34-35].

3. Емоційне насильство передбачає скасування або зменшення почуття власної гідності та/або самооцінки жертви. Емоційне насильство часто набуває

форми постійної критики, поклику, погіршення стосунків жертви з її дітьми або втручання у можливості жертви.

4. Економічні зловживання мають місце, коли кривдник робить або намагається зробити потерпілу фінансово неспроможною. Економічні кривдники, що спричиняють насильство, часто прагнуть зберегти повний контроль над фінансовими ресурсами жертви, заборонити потерпілим доступ до коштів або заборонити відвідувати місце навчання чи роботи.

Такий вид домашнього насильства проявляється у відмові щодо витрат на дітей та їх забезпечення; приховуванні одним із членів сім'ї своїх доходів; витрачанні сімейних коштів одним із членів сім'ї самотійно на власний розсуд, ухвалення одним із членів сім'ї переважної більшості фінансових рішень (може проявлятися, до прикладу, коли при купівлі продуктів чи інших речей не враховуються потреби дружини; дружина, купляючи продукти чи товари, повинна звітувати перед чоловіком відповідними чеками за ці товари).

Зазначена форма домашнього насильства є досить складною та небезпечною, адже має латентний характер та переважно не може класифікуватися як правопорушення, тобто вчинення насильства. Це призводить до безкарності та подальшого вчинення інших видів насильства по відношенню до жінки, так як у жертви виробляється суттєва залежність від свого чоловіка. Наявність економічної залежності одного члена сім'ї від іншого робить жінку ще більш вразливою, що збільшує імовірність подальшого насильства, не лише економічного, стосовно неї.

Бувають випадки коли несвідомо жінки стають жертвами економічного насильства, у тому випадку, коли їх дохід значно перевищує, доходи одержані чоловіком. За таких умов нерідко жінка відчуває почуття жалю та провини [20, с. 202-203].

5. Психологічне насильство передбачає, що кривдник викликає страх через залякування, погрожуючи завдати фізичної шкоди собі, потерпілому, дітям, родині, друзям потерпілого або домашнім тваринам, знищення майна

тощо. Загрози побиття, поранення або застосування зброї є формою психологічного насильства.

Психологічне насильство спричиняє у жінок-жертв домашнього насильства різного роду нервово-психічні захворювання, призводять до депривації психічного і фізичного розвитку, жінок і досить тяжко позначається на розвитку психо-емоційної сфери жінки. Якщо жінка, що зазнавала психологічного насильства, має сильний тип нервової системи, то для неї наслідками такого насильства можуть стати значне притуплення відчуттів, так звана емоційна глухість, зниження співпереживання та емпатії, жорсткість та жорстокість по відношенню до близьких людей, дітей, тварин. Якщо жінка-жертва домашнього насильства має слабку нервову систему, то наслідками вчиненого проти неї психологічного насильства можуть стати різноманітні нервово-психічні розгляду ти захворювання, такі як нервові тики, енурез, спроби вчинення самогубства тощо.

6. Переслідування може включати стеження за жертвою, шпигунство, неочікувана поява у будинку або на роботі жертви, надсилання подарунків, збирання інформації, телефонних дзвінків, залишення письмових повідомлень вдома чи на робочому місці. Ці дії окремо є, як правило, законними, але будь-яка з цих дій, що вчиняється безперервно, призводить до злочину.

Таким чином, на наявність насильства в сім'ї вказують такі ознаки:

- застосування сили, силового впливу;
- наявність певної мети в діях насильника (влада, контроль, перетворення свого оточення);
- спадковість до вчинення насильства;
- умови соціального середовища;
- спрямованість на осіб жіночої статі [20, с. 204-205].

На пострадянському просторі Україна є поки що єдиною країною, у якій діє спеціальний закон із попередження насильства в сім'ї та представлене тлумачення поняття «насильство в сім'ї» та його складові.

Так, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» надає наступне тлумачення поняттю насильства в сім'ї: «це будь-які навмисні дії фізичного, сексуального, психологічного, економічного характеру, заподіяні з боку одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [45].

Таким чином, чинне законодавство України визначає такі ознаки, що вказують на наявність насильницьких дій щодо особи:

- умисність;
- фізична, сексуальна, психологічна чи економічна спрямованість насильницьких дій можуть проявлятися до жертви окремо, так і в комплексі;
- домашнє насильство неодмінно переплітається з посяганням на конституційні права та свободи людини, порушуючи такі основоположні права людини як право на життя, право на повагу, честь та гідність, право на особисте життя, свободу та недоторканність, на власність, працю, рівність на права та обов'язки подружжя у шлюбі тощо [22];
- наслідки щодо заподіяння особі-жертві домашнього насильства фізичної, моральної та психологічної шкоди, створення загрози здоров'ю.

Важливим фактором у відмінності насилля у сім'ї від звичайної конфліктної ситуацій є наявність патерну. Якщо конфлікт у родині передбачає ізолюваний, локальний характер, то проблема домашнього насильства має системний характер, усталену основу і наявність систематичних інцидентів. Особа, що вчиняє акт домашнього насильства наводить низку суб'єктивних причин та обставин, щоб виправдати акт насилля, проте вони всі не мають до реальності жодного відношення. Ключовий намір, що супроводжує дії особи, яка вчиняє домашнє насильство – її прагнення щодо встановлення повного контролю та влади над дружиною чи співмешканкою (партнеркою).

Конфлікт, частіше за все, у своїй основі містить конкретну проблему, яку можна вирішити. Серед факторів, що впливають на зміну особистості в умовах домашнього насильства, на наш погляд, можна виділити наступні:

- сам характер здійснюваного насильства (вид і форма насильства, його тривалість, інтенсивність);
- особистісні особливості, сформовані раніше під впливом відносин в батьківській сім'ї;
- соціокультурні стереотипи ставлення до домашнього насильства;
- внутрішня позиція і ступінь особистісної активності [7].

Згідно з твердженнями фахівців, психологічно жорстоке поводження в сім'ї приймає шість основних форм. Розглянемо їх детальніше.

1. Відкидання є відмовою виконувати прохання чи задовольняти потреби члена сім'ї в формі, що виражає сильну неприязнь.
2. Відмова в емоційному відгуку. Ця пасивна форма відмови члену сім'ї в теплих почуттях, яка полягає у надмірній холодності, небажанні чи нездатності відповісти на вживані членом сім'ї спроби спілкування.
3. Приниження. Публічне, в присутності інших людей, приниження члена сім'ї або постійне висміювання його, вживання по відношенню до нього образливих прізвиськ
4. Залякування. Примушення одного з членів родини бути свідком насильства над партнером, або погроза щодо застосування насильства до нього самого посиляють в душі члена сім'ї глибокий страх.
5. Ізоляція. Полягає у «встановленні» заборони чоловіком дружині зустрічатися та спілкуватися з друзями чи колом знайомих осіб, брати участь у різного роду заходах, інколи навіть у сімейних. Зазначені дії виступають однією із форм психологічного насильства у сім'ї. У свою чергу, певні дії щодо ізоляції одного із членів родини можна визначати і як залякування, зокрема, примусове закриття і утримання члена родини у приміщенні, з якого він не може звільнитися самотужки.

6. Експлуатація. Найбільш очевидним прикладом експлуатації є сексуальне насильство- залучення члена сім'ї без його згоди в сексуальні дії з метою сексуального задоволення. Сексуальне насильство виявити найважче, оскільки внаслідок сорому і страху жінки приховують факти сексуального насильства [26, с. 182-183].

В сучасних дослідженнях не існує єдиного підходу щодо визначення факторів, які спричиняють насильство в сім'ї, проте є основні теорії, на яких будуються інтерпретаційні моделі такого насильства.

Одним із перших фахівців, хто почав глибинно вивчати проблематику агресії особи та її агресивної поведінки, був Зігмунд Фрейд, котрий обґрунтовував думку, що агресія особи за своєю суттю може не обов'язково виступає як реакція на певне подразнення, а може бути імпульсом, що постійно присутній в організмі людини і зумовлений самою природою людини [61].

Ця ідея набула подальшого розвитку в інстинктивістській теорії агресії, яку продовжив етолог К. Лоренц [25]. Згідно з його теорією, людська агресивність постійно підживлюється з енергетичного джерела і не обов'язково є результатом реакції на будь-який подразник. Під агресією Лоренц розуміє, по-перше, власну внутрішню напругу, яка потребує розрядки і знаходить її не зважаючи на наявність подразника; по-друге, природжений інстинкт боротьби за виживання як індивіда, так і всього виду. Разом з тим, Лоренц зауважує, що в людей, на відміну від інших живих істот, широко розповсюджене насильство щодо представників свого виду; попередити накопичення агресивної енергії до небезпечного рівня і знизити ймовірність насильницьких проявів, на думку вченого, може участь у різних діях, не пов'язаних із завданням шкоди.

Таким чином, агресія є наслідком вроджених факторів, що знижує можливість її запобігання шляхом задоволення матеріальних потреб, усунення соціальної несправедливості та інших позитивних змін в структурі

суспільства.

Ще однією з основ, на якій будуються інтерпретаційні моделі сімейного насильства, є теорія соціального навчання. Згідно з теорією, одним із важливих засобів засвоєння людиною широкого діапазону агресивних реакцій є пряме заохочення такої поведінки як у дорослих, так і в дітей шляхом матеріального заохочення (гроші, іграшки, солодощі); соціальне схвалення та більш високий статус; сприятливе ставлення з боку інших людей. Це сприяє підкріпленню агресивних дій і підвищує вірогідність їх повторювання у подальшому. Не менш важливу роль у відтворенні агресивної поведінки відіграє навчання через спостереження насильницьких дій у кінофільмах, телевізійних передачах, літературних творах та найближчому оточенні, озброюючи дітей і дорослих новими формами агресивної поведінки, які раніше до їх поведінкового репертуару не входили [11].

Беручи до уваги теорію соціального навчання та досліджуючи наукові доробки зарубіжних вчених, І. Грабська, А. Бова, О. Шинкаренко представляють три підходи до проблеми насильства в сім'ї [7; 64]: соціально-історичний, системно-сімейний та індивідуально-психологічний. На їхню думку, перший підхід сформувався під впливом феміністичного руху і розглядає домашнє насильство у площині соціального явища та соціальної проблеми, що виникає внаслідок патріархальної домінантної позиції чоловіка у сімейних відносинах.

Соціокультурний підхід щодо визначення сутності та змісту явища домашнього насильства відносить досліджувану проблематику до комплексу соціальних структур суспільства, його соціо-культурних норм та цінностей, що визначають конкретний тип соціальної лояльності суспільства, терпимого до насильства чоловіків по відношенню до жінок, або ж такий, що підтримує застосування такого насильства.

Другий підхід фокусується на походженні та формах конфлікту, вивчаючи особливості взаємодії, динаміку спілкування, процес розв'язання

конфліктних ситуацій у сім'ї як у соціальній системі.

Індивідуально-психологічний підхід щодо розгляду проблеми передбачає пошук специфічних рис кривдника та його жертви, а також прояву наслідків домашнього насильства безпосередньо на особистісному рівні. Дослідження, проведені в рамках цього підходу, спрямовуються переважно на вивчення проявів насильства, аналіз особливостей насильників та причини віктимної поведінки жінок [8, с.51].

Дослідниця Л. Герасіна виокремлює наступні підходи до проблеми насильства над жінками в сім'ї [5, с. 36-37]:

- віктимологічний підхід, який базується на тому, що жінка своєю поведінкою жертви провокує насильство;
- теорію соціального навчання, яка підкреслює роль найближчого оточення, здатного стимулювати розвиток в чоловікові особистості, схильної до здійснення насильства;
- інтерактивну теорію, яка розглядає проблему владних відносин і насильства як різновиду комунікації;
- теорію конфліктів, згідно з якою насильство виступає одним з фінальних ланок у ланцюзі непорозумінь, зіткнення інтересів;
- структурну теорію, що виділяє роль патріархату і наділяє будь-якого чоловіка рисами потенційного насильника [5, с. 36-37].

На думку В. Захожі, фактори, які породжують насильство в сім'ї, поділяються на три групи: психопатичні (схильність до насильства в сім'ї у батьків та дітей); соціальні (вплив таких зовнішніх, соціальних чинників як: бідність, безробіття, соціальна ізоляція, низький освітній та культурний рівень); психосоціальні (структурні, ситуативні та комунікативні; комунікативні фактори є визначальними) [15, с. 50-51].

Необхідно зазначити, що інтенсивність взаємозв'язку між підпорядкованістю жінки і жорстоким поводженням з нею змінюється відповідно до змін природи її залежності від чоловіка і ступеня жорстокості

насильства. Чим вище психологічна залежність дружини від чоловіка, тим вище ймовірність того, що вона стане об'єктом «помірного» насильства (поштовхів або легких ударів). У свою чергу, економічна залежність дружини від свого чоловіка навпаки пов'язана з набагато більш жорстокими проявами насильства. Дослідники прийшли до висновку про те, що жінки, що знаходяться в сильній залежності від чоловіків, в меншій мірі здатні послабити жорстокість насильства або зовсім покласти йому край в порівнянні з тими жінками, в чиїх сім'ях матеріальні і психологічні стосунки виявляються більш збалансованими.

Часом чоловіче насильство відбувається взагалі без застосування фізичної сили. Чоловік встановлює свої порядки, різко обмежує дружину в правах, висуває необґрунтовані претензії. У таких стосунках світогляд та поведінка сімейного диктатора має такі особливості:

- по-перше, спотворене поняття справедливості («мені все можна»);
- по-друге, занижена самооцінка;
- по-третє, – прагнення до влади. І бере він цю владу методами психологічного насильства тільки тому, що боїться: по-іншому у нього може не вийти.

Нерідко такий чоловік не дозволяє дружині нікому розповідати про її страждання і приниження: по-перше, тому, що з його точки зору таке ставлення до дружини абсолютно справедливо, а по-друге, несвідомо він побоюється, що на його силу може знайтися інша сила - того, хто раптом побажає цю жінку захистити [23, с. 27-28].

На думку О. Заболотної, на прояви агресії і насильства в сім'ї великий вплив мають соціальні фактори, особливо суспільні норми і цінності, на те, хто з подружжя повинен займати чільне місце в сім'ї і як він може належним чином реалізовувати свою владу.

1.2. Психологічні особливості жінок-жертв домашнього насильства

Проблема насильства в сім'ї щодо жінок тривалий час в нашій країні не обговорювалась взагалі, бо за радянських часів сім'я вважалась закритою соціальною системою, а все, що в ній відбувалося, – суто сімейною справою. Проте дослідження останніх років стверджують, що частіше за все «насильство стосовно жінок виявляється у формі примусу до співжиття та проституції, зґвалтування, побутового насильства та вбивств на ґрунті алкоголізму, наркоманії, садизму, систематичного побиття та психологічного насильства. Значній частині усіх особливо жорстоких побутових вбивств передувала тривала конфліктна ситуація в сім'ї. Статистика свідчить про зростання таких ситуацій в сімейному середовищі та посилення напруженості сімейних стосунків, наслідком чого стала нестабільність шлюбів» [24, с. 31].

Офіційна статистика не відображає реальної картини правопорушень стосовно жінок, оскільки, по-перше, постраждалі не усвідомлюють себе такими, вважаючи насильство в сім'ї витратами шлюбного життя; по-друге, почуття сорому, побоювання осуду з боку родичів, сусідів, знайомих та працівників міліції, стримують потерпілих від звернення до правоохоронних органів. Більшість випадків насильства щодо жінок уособлює в собі складне поєднання різних його проявів психологічного, економічного, сексуального та фізичного характеру.

Одним із чинників, який суттєво впливає на ймовірність стати/не стати жертвою насильства є освіта. На сьогоднішній день багатьма дослідниками доведено, що ті жінки, які здобули вищу освіту та мають більш високий соціальний статус, частіше не дозволяють здійснювати проти себе домашнє насильство або, принаймні, у значно меншій мірі миряться з ним, аніж жінки нижчі за соціальним статусом. Найбільш болісно така категорія жінок реагує на пригноблення та здійснення психологічного тиску. Досить часто зазначений вид домашнього насильства спонукає жінок до кардинальної зміни

власного життя, у тому числі сімейного [58, с. 15].

Більшість жінок, потерпілих від насильства, представлені у професіях, які не здатні забезпечити економічну незалежність жінки у родині, у зв'язку з чим вони мають низький рівень доходів і, відповідно, низький соціальний статус. Жінки, які перебувають у зареєстрованому шлюбі частіше потерпають від насильства через домінування у суспільстві стереотипних поглядів на інститут сім'ї в цілому, та статус «приватної» жінки у шлюбі зокрема.

Соціально-психологічний портрет жінки, постраждалої від насильства в сім'ї, передбачає наявність специфічних характеристик жертви, а також наслідків насильства на особистісному рівні. До таких характеристик можна віднести наявність стресу, травматичного стресу та його наслідку, – посттравматичного стресового порушення, яке виникає як затяжна чи відстрочена реакція на ситуації, поєднані з серйозною загрозою для життя чи здоров'я особистості. З огляду на це, в жінки, постраждалої від насильства в сім'ї, спостерігаються наступні розлади:

- на психологічному рівні: «порушення сну, жахи, згадки, які часто повторюються, виникають складнощі із концентрацією уваги, підвищені тривожність та збудженість, гіперактивність, порушення взаємозв'язків, відчуття ворожого ставлення з боку суспільства тощо»;
- на фізіологічному рівні: відчуття нестачі кисню, дискомфорт у шлунку, внутрішні спазми, головний біль, зниження зацікавленості до сексу до рівня повної байдужості;
- на рівні поведінки: калічення членів, суїцидальні спроби чи думки, зловживання алкоголем чи наркотиками, проблеми із харчуванням, часта зміна сексуальних партнерів тощо.

Насильство в сім'ї має свою особливу специфіку ускладнюючись тим, що «відносини між образником і жертвою набагато складніші, ніж у ситуації «простого» насильства, коли між образником і жертвою немає тісних емоційних, психологічних та фізичних зв'язків; домашнє насильство нерідко

супроводжується амбівалентними почуттями (між кривдником та його жертвою можуть спостерігатися різні почуття – як ненависті, так і кохання, що є досить складною умовою для дослідження цього явища); чоловік та дружина добре знають одне одного («слабкі» та «сильні» місця партнера, фактори їх найбільшої чутливості та вразливості), що дозволяє у конкретній ситуації або нанести сильніший біль партнеру або оминати найбільш уразливу сферу партнера; позиції кривдника і жертви насильства у ході здійснення домашнього насильства особливо чітко не розмежовуються і в процесі подружньої взаємодії часто переходять одна в одну» [64, с. 26-27].

Жінки, які зазнають насильства в сім'ї, потерпають від проявів як окремого виду насильства, так і від кожного з них в сукупності. Зазначені види насильства в сім'ї стали основою для розробки [10, с. 83–84] ознак, за якими можна ідентифікувати жінку, яка довгий проміжок часу зазнає насильства в сім'ї по відношенню до неї, а саме:

- значне зниження фізичного й психічного здоров'я жінки, наявність психічних, неврологічних та емоційних розладів;
- наявність тілесних ушкоджень у вигляді ушкодження м'яких тканин, кісток, забитих місць, пошкоджених або вибитих зубів, слідів від укусів, наявність пошкоджень або розривів статевих органів жінки, наявність слідів від попередньо залікованих травм та ушкоджень;
- незадовільний догляд за собою або його фактична відсутність, що проявляються у недодержанні правил гігієни, поганому догляді за своїм тілом, волоссям, ротовою порожниною тощо;
- втрата ваги, зневоднення;
- наявність хвороб, що передаються статевим шляхом;

Ознаки сексуального насильства:

- порушення сексуальної функції та власної сексуальності жінки, суттєве зниження у жінки інтересу до сексуальних відносин чи взагалі повна втрата сексуального потягу, асексуальність;

- сексологічні та сексопатологічні симптоми;
- наявність набутих статевих захворювань;
- наявність травм чи суттєвих пошкоджень статевих органів жінки.

Ознаки психологічного насильства [10, с. 83–84]:

- невідповідність реальних причин одержання травм чи тілесних ушкоджень жінкою-жертвою насильства та її пояснень щодо жінки щодо походження цих травм;
- вигадки та поширення жертвами різного роду історій про відвідання лікарів та спеціалістів, що не відповідають дійсності;
- зволікання щодо звернення допомогою до психологів чи психотерапевтів, повна відмова від таких звернень, відмова від зовнішнього втручання у проблеми жертви, направленою вирішення чи корекцію конкретної проблеми;
- наявність у жертви домашнього насильства скарг психосоматичного характеру;
- невиконання лікарських приписів, недостатня увага до лікування, вигадкування суб'єктивних причин щодо відмови від лікування чи виконання лікарських настанов. Разом з тим, може проявлятися і зворотна ситуація, коли жінка починає проявляти «надмірне» лікування або самолікування, на власний розсуд намагається позбутись певних симптомів (головний біль, біль у кінцівках, у спині та животі тощо) без визначення реального діагнозу;
- наявність відчуття тривоги, страху, фізичні та психологічні прояви нерішучості, безпорадності, безініціативності тощо;
- наявність депресивних станів, наявність нав'язливих думок, вчинення систематичних одноманітних рухів та дій, наприклад, гойдання на стільці чи у кріслі, різання та обривання паперу, перебирання у руці якогось предмету, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо;
- надмірне збудження, наявність безсоння чи навпаки сонливості, повільність уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів»,

«нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють відчуття провини);

- суттєве звуження або повна втрата контактів та соціальних зв'язків з членами сім'ї, родичами, друзями, колом знайомих чи колег, посилення почуття самотності;

- відведення погляду, уникнення зорового контакту;

- думки про самогубство, реальні наміри вчинення суїциду, погрози іншим щодо здійснення самогубства;

- відчуття вини за одержані тілесні (фізичні) ушкодження;

- звуження свідомості, неспроможність реально та об'єктивно давати оцінку власному життю, майбутньому, власним вчинкам та поведінці, вчинкам інших людей, прояви надмірної підозрілості з одного боку, та надмірної довірливості - з іншого[10, с. 83–84].

Ознаки економічного насильства: відсутність реальної здатності щодо розпорядження сімейним бюджетом та власними коштами, нерідко фактична відсутність власних коштів; відмова жінки працювати чи навчатися внаслідок тиску чоловіка; праця чи навчання на певній посаді чи у певному начальному закладі, що відбуваються внаслідок цілеспрямованого тиску чоловіка; характер праці жінки, що проявляється в утриманні чоловіка, який при цьому повністю контролює фінансові ресурси родини та розпоряджається ними на власний розсуд; вбрання жінки (одяг, взуття) не відповідають сезону та погоді; наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини); недоїдання; наявність житлових ускладнень [31, с. 34-35].

Отже, зміни, що зазнає на всіх рівнях здоров'я жінок, постраждалих від насильства, набувають ознак травматичного та посттравматичного стресового розладу, характеризуються станом «набутої безпорадності», синдромом побитої жінки, заборонаю на прояв емоцій; вказують на підвищену соціальну ізоляцію постраждалої, її залежність від суб'єкта насильства, схильність до самогубства, ризик до алкогольної, наркотичної залежності тощо.

1.3. Наслідки домашнього насильства

Перед безпосереднім визначенням наслідків домашнього насильства розглянемо цикли домашнього насильства, що призводять на кожному з них до тих чи інших наслідків домашнього насильства.

Американська науковиця Л. Валкер тривалий час досліджувала особливості домашнього насильства над жінками. Вона виявила, що домашнє насильство характеризується наявністю притаманних йому циклів. Зазначений опис дозволив сучасним фахівцям визначити, яким чином можна розірвати коло насильства. Згадана дослідниця наголошує на існуванні трьох циклів (фаз) домашнього насильства:

- 1) фаза підвищення напруги;
- 2) фаза вибуху чи побиття;
- 3) фаза спокою і каяття [31, с. 14].

Основними характеристиками цих фаз є таке:

- насильство у сім'ї здійснюється циклічно;
- якщо домашнє насильство були одного разу вже вчинене, воно зі значним ступенем вірогідності воно повториться у майбутньому знову;
- насильство у сім'ї має наростаючу динаміку: воно з кожним послідуєчим разом проявляється у більш грубій формі, стає більш «різноплановим», охоплює більше аспектів життя жертви, підвищується його систематичність.

Фаза зростання напруги має своєю особливістю посилення напруги у відносини між подружжям чи партнерами. Чоловік на перших порах може спрямовувати до жінки незначні погрози, застосовувати інші агресивні вербальні дії. Поведінка жінки на цьому етапі відносин направлена на те, щоб уникнути конфлікту, а тому вона погоджується на докори та зауваження чоловіка. Надалі дружина все більше намагається догоджати чоловікові. Альтернативна поведінка жінки на цьому етапі – нанесення чоловікові

вербальних «контрударів». Жінка зі слабкою психікою як правило починає надалі вдаватися до раціоналізації, повністю погоджуватися з чужою логікою (логікою свого кривдника), поступово сприймати її за свою. Жінка може спробувати віддалитися від свого кривдника, щоб уникнути конфліктної ситуації, проте, напруження у їхніх взаєминах продовжує збільшуватися аж до моменту «вибуху» (вчинення насильства) у приступі гніву.

Друга фаза (цикл) – фаза вибуху чи побиття має своєю особливістю стрімке швидке накопичення та зростання агресивних (насильницьких) дій, що викликають ланцюгову реакцію, яка і призводить до «вибуху» [31, с. 14].

На даному циклі домашнє насилля виражається по-різному: починаючи від штовханини чи ляпасів, закінчуючи побиттям та нанесенням тяжких тілесних ушкоджень жінці. Інтенсивно нарастаюча агресія кривдника спричиняє виникнення у жертви так званого «затуманюючого ефекту», що пригнічує об'єктивну ефективну реакцію жінки на ці події. Спочатку жертва може давати певну відсіч, але надалі починає притримуватися позиції, що пасивність – це кращий спосіб припинення насильства проти себе. Динамічна насильницька поведінка – чинник, що відрізняє другий цикл насилля від першого. Після завершення перших серйозних насильницьких дій кожна із сторін конфлікту може відчувати певний шок, приголомшення, заперечення ситуації, пошуку виправдань тощо.

Слід за фазою вибуху наступає фаза любовного каяття. На цьому циклі знижується напруга та встановлюється спокій. Особливість даної фази є каяття кривдника, що вчинив насильство. До кривдника приходить усвідомлення, що він вчинив неправильно, він починає об'єктивно (суб'єктивно) виправдовувати прояв насилля (життєві обставини, особиста криза, проблеми на роботі, інші причини), кривдник просить пробачення, обіцяє не повторювати у майбутньому такої поведінки, говорить своїй «жертві», що любить її. У даному випадку жінка-жертва домашнього насильства часто приймає обіцянки кривдника, а зміна його поведінки на спокійну (ніжну) є

для неї стимулом для пробачення та подальшого перебування у цих стосунках. Цикл примирення в усвідомленні жертви створює ілюзію, що у їх стосунках та подружньому житті можуть наступити позитивні зміни [31, с. 14-15].

Науковиця Л. Валкер зазначає, що найбільшу активність кривдники виявляють під час циклу зростання напруженості і під час фази різкого насильницького акту, аніж під час циклу любовного каяття.

Під час фази любовного каяття закріплюється підлегла позиція жертви, оскільки підкорення здійснюється у «м'якій» формі.

У будь-якому разі, незалежно від поточного циклу домашнього насильства, воно має свої наслідки. Негативні наслідки цього явища можна спостерігати в кількох проявах: загальна шкода для суспільства та держави, важкі негативні наслідки для жертв домашнього насильства, негативні наслідки для самого кривдника, що вчинив акт насильства.

Розглянемо наслідки насильства в сім'ї для суспільства в цілому.

1. Найважливішими соціальними наслідками насильства над жінками в сім'ї є проблеми виховання, що передбачають явище так званої «соціальної естафети», коли особа, будучи ще у дитячому віці, спостерігала за домашнім насильством та несвідомо «переймала» негативний досвід і модель поведінки.

2. Насильство в сім'ї негативно позначається на економіці країни, негативно впливає на її населення.

3. Наразі в нашій державі досить велика частина у загальній кількості убивств відбувається внаслідок конфліктних ситуацій, пов'язаних з насильством у сім'ї. У відповідності до оцінок експертів, приблизно 40% зареєстрованих убивств відбувається серед родичів. Стосовно безпосереднього насильства у сім'ї на одне убивство чоловіком своїх дружин, у той же час, припадає аж сім убивств дружинами свої чоловіків. Експерти стверджують, що у переважній більшості випадків убивств жінками своїх чоловіків це відбувається внаслідок самооборони від домашнього насильства. За статистикою 30-40% викликів поліції пов'язані з домашнім насильством.

4. Зростання кількості бездомних осіб. Близько 50% бездомних жінок та дітей опинилися на вулиці внаслідок конфліктів на фоні домашнього насильства та рятуючись від нього.

5. Значне зростання кількості розлучень та руйнування сімей. Більшість справ про розлучення порушуються в результаті домашнього насильства.

6. Міграція, відтік економічно активного населення. Домашнє насильство виступає однією з ключових причин, що спонукає молодих жінок, тікаючи від насильства, виїжджати за кордон в пошуках роботи, ризикуючи потрапити в ситуацію торгівлі людьми [31, с. 12-13].

Наслідки насильства в сім'ї для жінки:

- 30 % здійснених суїцидів і 60% вбивств жінок безпосередньо пов'язані з домашнім насильством;
- 35 % жінок, що потрапили до медичних закладів, знаходяться там по причині вчинення проти них домашнього насильства, зокрема, отриманням наслідок цього тілесних ушкоджень;
- 25-40 % жінок, які страждають від домашнього насильства, зазнали побоїв під час вагітності.

Значні наслідки проблематика домашнього насильства спричиняє для дітей. Серед таких негативних наслідків слід виділити такі.

1. Діти, чиї матері зазнали домашнього насильства, за статистикою у 6 раз частіше, схильні до суїцидальних проявів, майже половина з них має схильність до зловживання алкоголем та наркотичними речовинами.

2. Майже 100% жінок, до яких було застосоване домашнє насильство під час вагітності, народили дітей з певними вадами здоров'я (неврози, заїкання, енурез, порушення психіки тощо).

3. Фактично усі безпритульні діти та діти, схильні до бродяжництва є жертвами насильства в сім'ї: психологічного, фізичного, сексуального.

4. Частими є випадки, коли діти втягнуті у конфлікт пов'язані з домашнім насильством. Переважно це відбувається, коли малолітні чи

неповнолітні діти намагаються захистити своїх матерів під час здійснення насильницьких дій з боку кривдника. Непоодинокими є випадки вбивства дітьми батька у ході захисту матері внаслідок домашнього насильства.

5. У 55% випадках, чоловіки що вчиняють насильство по відношенню до своїх партнерок, також застосовують насильство по відношенню до власних дітей. Разом з тим, зазнавши насильства матір, не може належним чином захистити дітей, оскільки і сама знаходиться у гнітючому морально-психологічному стані.

6. Жінки, які стали жертвами насильства у сім'ї нерідко проявляють відчуження чи ворожість до власних дітей [31, с. 12-13].

Наслідки насильства в сім'ї мають свій вияв і для домашнього кривдника. У намаганні захистити матір від батька-кривдника, підлітки можуть його вбити чи нанести тяжкі тілесні ушкодження. Поряд з цим, в Україні спостерігається зростання динаміки щодо кількості самосудів – розправ жінок над кривдниками, що вчиняють проти них насильство.

Таким чином, варто зазначити, що наслідки насильства в сім'ї мінімізуються суспільством та окремими людьми. Насправді існуюча епідемія насильства в сім'ї спричиняє величезні небезпечні наслідки для самих потерпілих, для чоловіків-насильників і, нарешті, для всього суспільства.

Висновки до розділу 1

Домашнє насильство – зразок образливої поведінки у будь-яких стосунках, який використовується одним із партнерів для отримання або збереження контролю над іншим інтимним партнером. Воно включає види насильства: фізичне, сексуальне, економічне, психологічне, емоційне.

В сучасних дослідженнях виокремлюють підходи до проблеми насильства над жінками: віктимологічний підхід (жінка своєю поведінкою жертви провокує насильство); теорію соціального наущіння (роль найближчого оточення, здатного стимулювати розвиток в чоловікові особистості, схильної до здійснення насильства); інтерактивну теорію (розглядає проблему владних відносин і насильства як різновиду комунікації); теорію конфліктів (насильство виступає одним з фінальних ланок у ланцюзі непорозумінь, зіткнення інтересів); структурну теорію, що виділяє роль патріархату і наділяє будь-якого чоловіка рисами потенційного насильника.

Інтерпретація ролі жінки у сім'ї з традиційної біологічно обумовленої позиції безпосередньо чи опосередковано впливає на ймовірність застосування щодо неї насильницьких дій психологічного, фізичного, економічного чи сексуального характеру; ставить жінку у підвладне становище, призводячи до появи в неї ознак жертвності і негативно відбиваючись на її психологічному стані. Застосування насильства в сім'ї негативно позначається на фізичному й психологічному самопочутті жінки, погіршує репродуктивне й сексуальне здоров'я, знижує соціальну активність та економічну захищеність, сприяє закріпленню й відтворенню моделі насильницької поведінки в сім'ї наступними поколіннями.

Домашнє насильство має три фази: посилення напруги; вибуху чи побиття; спокою і каяття. Не залежно від поточної фази домашнє насильство приносить багатовимірні негативні наслідки: для суспільства в цілому, для жертви насильства, для дітей жертви насильства та для самого кривдника.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖІНОК – ЖЕРТВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

2.1. Підходи до дослідження та психологічний інструментарій

Досліджуючи проблематику насильства в сім'ї, науковці все частіше доходять висновку, що детальний аналіз психологічних особливостей жертви домашнього насильства дозволяє більш повно дослідити особливості появи та динаміку насильницьких відносин між подружжям.

У зв'язку з цим виникає справедливе запитання питання: чому конкретна жінка стала жертвою насильства в сім'ї? Як пояснити той факт, що одна частина жінок-жертв насильства і надалі продовжують знаходитися у стосунках із чоловіками-кривдниками, потерпаючи від постійних насильницьких дій та принижень, а інша половина дає відсіч або взагалі не допускає такого поводження стосовно себе.

Щоб детально розкрити зазначене питання, потрібно з'ясувати окремі риси характеру та психологічні характеристики особистості спряють «поведінці жертви домашнього насильства», яким чином ці особливості та риси мають прояв у конкретній конфліктній ситуації. Детальний аналіз наведених питань дозволить більш глибоко дослідити проблематику домашнього насильства, виявити особистісні характеристики його жертв, а також сформулювати пропозиції щодо подальшої профілактики віктимної поведінки, а також можливостей її корекції.

У рамках дослідження варто розглядати у комплексі такі складові елементи особистості: її риси, якості, тип особистості, загальну сукупність рис, що утворюють узагальнені поведінкові характеристики.

Психологічний інструментарій вивчення особистості-жертви домашнього насильства включає такі методик [30].

1. Метод спостереження. Спостереження представляє собою ключовий метод дослідження особистості, по-суті, першочерговий підхід та інструмент дослідження особистості, після якого вже застосовуються інші підходи та методики. В основі спостереження лежить цілеспрямоване вивчення предмету дослідження.

Для проведення ефективного спостереження висуваються такі вимоги:

- збереження природності;
- цілеспрямованість;
- фіксація результатів.

Умовно метод спостереження можна розділити на два основних види: природне та польове. Природне спостереження полягає у спостереженні та фіксації та реєстрація конкретних досліджуваних проявів у реальному житті (реальних життєвих умовах). Це підвид спостереження є досить широким джерелом необхідної первинної інформації.

Польове спостереження характеризується тим, що воно є поєднанням природного спостереження та експериментального контролю [30].

2. Метод опитування (інтерв'ю). Цей метод відноситься до одного з найбільш поширених методів одержання у рамках предмету дослідження. Опитування має досить багато різних підходів та видів, але за своїми формами його можна розподілити структуровані і неструктуровані.

Зазначені методи дозволяють одержати досить багато корисної інформації про особистість, його індивідуальні характеристики, дослідити особливості його конкретної життєвої ситуації. Аналіз результатів проведеного інтерв'ю нерідко носить суб'єктивний характер внаслідок підходів та уподобань самого інтерв'юера. Разом з тим, особистість та позиція фахівця, що проводить інтерв'ю, опосередковане може впливати на відкритість та щирість респондента у ході проведення інтерв'ю. Саме тому, зазначену методику доцільно проводити у комплексі з іншими більш об'єктивними та неупередженими методиками [30].

3. Метод вивчення клінічних випадків. Зазначений підхід дозволяє більш глибокого підійти до дослідження особистості жертви домашнього насильства. Ця методика спрямована у першу чергу на роботу з клієнтами, що мають серйозні емоційні розлади. Поряд з цим, така методика сприяла свого часу формуванню низки теорій особистості, завдяки яким фахівцями проводилося дослідження як людей, що страждають від певних розладів, так і абсолютно здорових індивідів.

4. Стандартизовані тести. Ця методика також за своїм змістом є певним «самозвітом». Інформація про особистість індивіда одержується шляхом повідомлення ним відомостей про себе завдяки прямим відповідям на певні питання чи вибору одного з наявних у опитувальнику тверджень (до прикладу, «так», «ні», «не знаю») [30].

Тестування (опитування) як один із методів дослідження у ході безпосереднього вивчення нашого предмету дослідження мають такі сильні сторони:

- проведене тестування (опитування) дає більшу повноту інформації про індивіда, дозволяє її краще систематизувати;
- у переважній більшості інформація, одержана під час проведення опитування, є об'єктивною та достовірною;
- з опитувальниками та тестами незалежно від підходів може працювати навіть психолог-початківець, який не має значного досвіду та підготовки;
- тести, враховуючи достовірність та об'єктивність одержаної інформації, мають переважно більшу надійність у порівнянні з іншими методиками [30].

У ході емпіричного дослідження було охоплено 20 жінок-жертв, які постраждали або досі страждають від насильства в сім'ї, у віці від 22 до 37 років, що займають різне соціальне становище та які є членами форуму «Розірви коло» і «Розкажи мені» та звертались за допомогою до спеціалістів-

психологів. Беручи до уваги умови вірусної епідемії у країні, опитування проводилось дистанційно, а усі матеріали надсилались електронною поштою.

Досягнення мети дослідження передбачає вивчення особистісних характеристик жінок, що постраждали від домашнього насильства, а також їх аналіз. Тому для виконання нашої мети використовувались такі методи як: анкетування (розроблена анамнестична анкета для жінок-жертв, що зазнали домашнього насильства) та стандартизовані психологічні методики.

1. «Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI).
2. «Методика на виявлення суїцидального ризику CP-45» [41].

Фрайбургський багатофакторний особистісний тест призначений для дослідження та аналізу рис та особливостей індивіда. Він також застосовується у безпосередній клінічній практиці для проведення індивідуальної діагностики клієнта. Тобто цей інструмент є універсальним та цілком придатним як для науково-дослідних цілей, так і для практичних [41].

Цей тест (опитувальник) призначений для широкого кола досліджуваних. Опитувальник є компромісом між аналізом гомогенності завдань і факторного аналізу. Час для виконання залежить від форми опитувальника і складає у середньому 20-50 хвилин. Оцінка та аналіз одержаних результатів тестування здійснюється за допомогою шаблонів. Одержаний первинний результат переноситься на відповідний похідний показник. Оціночний бланк дозволяє наочно показати представництво окремих факторів. Для проведення дослідження потрібні безпосередньо сам опитувальник, інструкція з його застосування, а також бланк для внесення відповідей респондента.

Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI)» (форма В). Методика є опитувальником, який розрахований для діагностики індивідуально-психологічних властивостей особистості. Загальна кількість питань в опитувальнику – 114.

Шкали опитувальника:

1. Шкала I (невротичність).
2. Шкала II (спонтанність).
3. Шкала III (депресивність).
4. Шкала IV (дратівливість, збудливість).
5. Шкала V (товариськість).
6. Шкала VI (врівноваженість).
7. Шкала VII (реактивна агресивність).
8. Шкала VIII (сором'язливість).
9. Шкала IX (відкритість).
10. Шкала X (E) (екстраверсія - інтроверсія).
11. Шкала XI (N) (емоційна лабільність).
12. Шкала XII(M) (маскулінність – фемінність) [41].

Досліджуванним пропонується відповісти на питання, що стосуються їх звичайного способу поведінки. Якщо вони згодні з твердженням, поряд з його номером потрібно поставити «+» (так), якщо ні - знак «-». Текст опитувальника представлений у додатку Г.

Обробка результатів: перша процедура передбачає отримання первинних даних, де підраховується кількість відміток, які співпали з ключем. Отримані значення заносяться в стовпець первинних оцінок протоколу дослідження. Друга частина заходів передбачає переселення первинних оцінок в стандартні оцінки дев'ятибальної шкали за допомогою наявної таблиці-ключа. Отримані стандартні оцінки позначаються у відповідному стовпці протоколу нанесенням умовного знаку в точці, що відповідає величині стандартної оцінки по кожній шкалі. Поєднавши прямими лініями позначені точки, отримаємо графічне зображення профілю особистості [41].

Інтерпретація результатів. Тлумачення одержаних у ході дослідження результатів, відповідний психологічний висновок, а також сформовані на основі цього рекомендації мають бути надані, спираючись на абсолютне

розуміння суті та змісту питань в кожній шкалі, розуміння зв'язків між собою кожного з досліджуваних факторів, розуміння їх психологічних та психофізіологічних характеристик, а також їх роді у поведінці та діяльності людини. До низьких відносяться оцінки в 1-3 бали, до середніх - 4-6 балів, до високих - 7-9 балів. Особливу увагу слід звернути на оцінку за шкалою IX, що не має значення для загальної характеристики достовірності відповідей.

Вибір «Методики на виявлення суїцидального ризику СР-45». обумовлений тим, що психологічна діагностика у психологічній практиці щодо проблематики попередження суїцидальної поведінки та надання практичної допомоги, направлена вирішення таких ключових задач:

- профілактика суїцидального ризику;
- виявлення причин суїцидальної поведінки;
- перевірка ефективності корекційної діяльності [21, с. 105-106].

Звертаючись до особливостей реабілітаційної роботи, слід зазначити, що у таких випадках окремо одна від одної не розглядаються діагностика та корекція. Вони розглядаються лише в комплексі і становлять єдиний вид роботи – діагностично-корекційний. Низка науковців, що розглядала такий підхід, зазначає що цей принцип є ключовою основою для здійснення корекційних заходів, оскільки ефективність корекційної роботи на 90% залежить комплексної, системної та ретельно проведеної діагностики.

Мета зазначеної методики – вчасно виявити схильність особи до суїцидальних реакцій. Одержана у ході застосування методики інформація дає змогу виявити осіб, які схильні до суїцидальних думок чи реальних намірів вчинення самогубства, також віднести таких індивідів до «групи підвищеної психологічної уваги».

Методика являє собою опитувальник на виявлення суїцидального ризику та складається із 45 тверджень, із якими досліджувані повинні погодитись або ні. При інтерпретації одержаних результатів потрібно розуміти, що зазначена методика констатує лише початковий рівень розвитку

схильності особистості до суїциду у період її обстеження. В умовах конфліктної ситуації чи інших несприятливих умов і відсутності у особистості мотивації до подальшого життя, суїцидальна схильність у особи може посилюватися. Текст опитувальника представлений у додатку В.

Обробка результатів. Підраховується кількість збігів відповідей із ключем.

Ключ №1. Схильність до суїцидальних реакцій:

«Так» («+») – 1, 2, 3, 5, 7, 9, 13, 14, 15, 16, 19, 22, 24, 28, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44.

«Ні» («-») – 4, 6, 8, 10, 17, 20, 26, 27, 30, 32, 45.

Ключ №2. Шкала неправди (L):

«Так» («+») – 11, 12, 18, 21, 23, 25, 29, 34, 39.

«Ні» («-») – 42.

Ключ №3. Шкала рівнів оцінки й узагальнених оцінок схильності до суїцидальних реакцій (Sr). Оцінний коефіцієнт (Sr) підраховується відношенням кількості збігів до максимально можливого їх числа (35):

$Sr = N : 35 + 0,07$, де N – кількість збігів із ключем відповідей.

Показники, отримані за методикою, можуть варіюватися від 0 до 1. Показники близькі до 1 свідчать про високий рівень схильності до суїцидальних реакцій, близькі до 0 – про низький рівень [21, с. 107-108].

Таблиця 2.1

Показники «Методики на виявлення суїцидального ризику СР-45»

Рівень оцінки (Sr)	Рівень прояву	Загальна оцінка
0,01 - 0,23	Низький	5
0,24 - 0,38	Нижче середнього	4
0,39 - 0,59	Середній	3
0,60 - 0,74	Вище середнього	2
0,75 - 1,00	Високий	1

Інтерпретація результатів. Загальна оцінка «5» говорить про низький рівень прояву суїцидального ризику. У тих, хто отримав узагальнену оцінку

«4», може виникнути суїцидальна реакція тільки на тлі тривалої психічної травматизації та при реактивних станах психіки. Для тих, хто отримав оцінку «3», потенціал схильності до суїцидальних реакцій не є особливо стійким. Ті, хто отримав узагальнену оцінку «2», належать до групи суїцидального ризику з високим рівнем прояву схильності до суїцидальних реакцій. Вони можуть при ускладненнях у адаптації, серйозних конфліктах зробити суїцидальну спробу або здатні до саморуйнівної поведінки. Ті, хто отримав узагальнену оцінку «1», мають дуже високий рівень прояву схильності до суїцидальних реакцій. Очевидно, вони переживають ситуацію внутрішнього й зовнішнього конфлікту й потребують додаткової медико- психологічної допомоги.

За отриманими кількісними даними були побудовані таблиці та діаграми, результати яких і підлягали якісному аналізу.

Для дослідження характеристик соціально-психологічного стану жінок, що постраждали від домашнього насильства доцільно використати Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО та методику «Тест руки Вагнера» (Hand Test) [51, с. 202].

Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО призначений для визначення типологічних особливостей особистості, провідних рис характеру.

В основі цієї методики знаходиться теорія провідних тенденцій, у відповідності до якої існує одна чи кілька основних яскравих тенденцій, що лежать в основі особистісного фактора. Вони, як правило, присутні на кожному рівні розвитку особистості і стосуються як природних (вроджених) особливостей темпераменту особи, так і характеру, що формується у особистості внаслідок взаємодії його темпераменту із зовнішнім суспільним середовищем.

Найбільш сильні тенденції, що лежать всередині особистісного фактору дають змогу простежити такі індивідуальні характеристики особистості як тип переживання та реакцію на зовнішні психологічні подразники, стиль пізнавальних процесів особистості, сила та спрямованість мотивації, стиль

міжособистісного спілкування тощо.

Результати та інтерпретація. Після заповнення анкети індивід отримує індивідуальну психограму. Використовуючи опис тенденцій, що переважають, він зможе скласти індивідуальну інтерпретацію отриманих даних. Шкали: екстраверсія – інтроверсія, спонтанність – сензитивність, агресивність – тривожність, ригідність – лабільність, брехня – агравація (Додаток А).

Тест «Руки Вагнера» (Hand Test) застосовується з метою діагностики агресивності особистості. Методика застосовується і обстеження дорослих, і дітей. Респонденту пропонують уважно розглянути запропоновані зображення (кисті рук та долоні) і сказати, що, на їх думку, робить «ця рука» [51, с. 203].

У тому разі, коли клієнт вагається як йому відповісти, психолог пропонує йому дати відповідь на питання: «Що, на Вашу думку, робить людина, які належить ця рука?», «На що здатна така людина?». Фахівець просить клієнта перерахувати всі варіанти дій, які він може уявити собі. Стимульний матеріал – це 9 стандартних малюнків зап'ястя та долоні руки, а одна рука без зображення. При демонстрації своїх відповідей клієнта просять уявити собі зап'ястя, а також описати уявні дії. Обробка результатів полягає у їх фіксації у протоколі обстеження. Окрім внесення безпосередніх відповідей клієнта у протоколі фіксуються відомості щодо положення руки та тіла, під час якого клієнт тримає карточки, а також час [51, с. 203]. При обробці отриманих результатів кожну відповідь досліджуваного відносять до однієї з 11 категорій (Додаток Б).

2.2. Дослідження особистісних характеристик жінок, що постраждали від домашнього насильства

У рамках цього підрозділу визначимо феноменологію домашнього насильства, а також проведемо експериментальне дослідження у частині соціально-психологічного стану жінок-жертв домашнього насильства. Під час дослідження нами було використано відповідні діагностичні методики – «Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО» та «Тест руки Вагнера (Hand Test)» [51, с. 203].

На емпіричному дослідженні було охоплено 20 жінок-жертв, які постраждали або досі страждають від насильства в сім'ї, у віці від 22 до 37 років, що займають різне соціальне становище та які є членами форуму «Розірви коло» і «Розкажи мені» та звертались за допомогою до спеціалістів-психологів. Беручи до уваги умови поширення епідемії Covid-19 у країні, опитування проводилось дистанційно, а усі матеріали надсилались електронною поштою.

Першою методикою, що використовувалася у нашому дослідженні, є Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО), при допомозі якого було одержано необхідну інформацію, яка допомогла чітко визначити провідні тенденції особистісного фактору досліджуваних жінок-жертв домашнього насильства. Одержані у результаті дані дали нам змогу визначити конкретний тип особистості жінки, постраждалої від домашнього насильства, їх індивідуально-типологічні властивості (табл. 2.2.).

Наведені дані в таблиці говорять про те, що у більшості жертв домашнього насильства суттєвим чином проявляються такі риси як: закритість (інтроверсія), тривожність та лабільність. Таких жінок доцільно віднести до «слабкого» (гіпостенічного) типу.

Таблиця 2.2.

Індивідуально-типологічні властивості жінок-жертв домашнього
наси́льства (%)

№ з/п	Індивідуально-типологічні властивості	Норма	Акцентуація	Дезадаптація
1	Тривожність	0	17,1	28,6
2	Сензитивність	0	2,9	25,7
3	Лабільність	5,7	22,9	22,9
4	Інтроверсія	8,6	22,9	14,2
5	Екстраверсія	20	5,7	5,7
6	Ригідність	20	5,7	2,9
7	Агресивність	20	5,7	0
8	Спонтанність	25,7	17,1	0

Для жінок з таким типом особистості притаманні такі прояви як: сором'язливість, надмірна схильність до самоаналізу та самозвинувачень, невпевненість у собі, значна вразливість, соціальна пасивність поведінки тощо.

Друга категорія жінок характеризується такими індивідуально-типологічними особливостями як: спонтанність у діях, агресивність, але при цьому, відкритість до зовнішнього середовища (екстраверсійність). Цих жінок варто віднести до «сильного» типу. Внаслідок своєї спонтанності вони непостійні у своїх бажаннях та устремліннях, мають «плаваючі» цілі, досить бурхливо реагують на стресові ситуації. Вони мають потребу у комунікаціях, самоствердженні та самореалізації. У ході міжособистісних відносин жінки та кого типу можуть нерідко виявляти дратівливість, образливість та поверхневність.

Дослідження за індивідуально-типологічним опитувальником (ІТО) показує, що жінок, які внаслідок взаємодії з зовнішніми факторами мають найбільший ризики опинитися жертвами домашнього насильства, доцільно виокремити у дві основні групи:

- 1 група – надчутливий (сензитивно-інтравертний) тип;
- 2 група – тривожно-лабільний екстравертний тип.

У свою чергу, методика Рука Вагнера (Hand-test) дозволяє визначити

неусвідомлені тенденції активності жінок-жертв насильства (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3

Агресивні тенденції за методикою Hand-test (Е. Вагнера) у жінок першої групи («слабкого» (гіпостенічного) типу)

Тенденції	%
Агресія	34,3
Залежність	37,1
Афектація	11,4
Комунікація	17,2

Дані, наведені в таблиці 2.2 вказують на те, що в аналізованих особистостей, які включені до 1-ї групи, посилені є установки на соціальну співпрацю і залежність. Ці установки переважають тенденції до агресивності та домінантної поведінки.

Найбільше яскраво вираженою є тенденція до залежності. До агресії, все ж, існує також значна схильність – виявлена у 34,3% жінок-жертв насильства даної групи. Разом з тим, значні тенденції у типології особистості мають афектація і комунікація.

Одержані результати свідчать, про те, що для жінок-жертв, що віднесені до «слабкої» групи, притаманні наявність внутрішнього конфлікту, а в ситуації вчинення проти них насильницьких дій у них нерідко виникають контраверсійні почуття – ненависті та провини. Реакція відчаю, що виникає у жінок такого типу проявляється внаслідок їх високої чутливості та емоційної залежності від свого кривдника. Захисна реакція жінки у такому випадку проявляється у вигляді вербальної агресії. Така стратегія та поведінка жінки-жертви по своїй суті є деструктивною, так як проявлена агресивна поведінка жінки спричиняє ще більшу агресію кривдника і слугує для обох партнерів ніби «виправданням» насильницького вчинку кривдника.

Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hand-test (Е. Вагнера) жінок другої групи представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Агресивні тенденції за методикою Hand-test (Е. Вагнера) у жінок
другої групи «сильного» типу)

Тенденції	%
Агресія	11,4
Залежність	40,0
Афектація	17,2
Комунікація	31,4

Відображені у таблиці 2.4. дані показують, що у другій групі досліджуваних жінок-жертв насильства, що віднесені до сильного типу, соціальна співпраця і домінують над агресивними тенденціями. Найсильніше у них проявляється тенденція до залежності та комунікації. Даний факт свідчить про те, що зо у падку вчинення до них насильства, їхня поведінка є більш гнучкою, вони частіше намагаються домовлятися з кривдником, «тиснути на жалість». Значно менша агресивність, ніж у жінок попереднього типу, обумовлюється наявністю у таких жінок так званим фактором компенсації. Він полягає у екстраверсії жінки, наявності у неї широкого кола спілкування та зв'язків із зовнішнім світом, можливістю відволіктися та «переключитися» на зовнішні повсякденні події.

Отже аналіз проблематики неусвідомленої агресивності свідчить, що у жінок обох груп, хоч і досить яскраво виражається агресія, однак у загальній кількості переважають адаптивні стратегії активності. Втім, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

Для жінок обох груп властивим є конформний стиль міжособистісної поведінки, що проявляється у значній орієнтації на загальноприйняті норми поведінки, а також невпевненість у собі. Жінки «слабкого» типу мають переважно внутрішній конфлікт та одночасне поєднання почуття ненависті та провини. Жінки «сильного» типу характеризуються тим, що їх реакції комунікації і афектації в ситуації насильства набувають більш стеничного характеру.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Розроблена нами анамнестична анкета для жінок-жертв, що зазнали домашнього насильства представлена у додатку В. Анкета складається з 14 запитань, які містять анонімну інформацію від жінок, що стали жертвами домашнього насильства.

За отриманими кількісними даними були побудовані таблиці та діаграми, результати яких і підлягали якісному аналізу.

Кількісні дані, отримані за результатом проведеного нами анкетування, дозволили зробити наступні висновки, які ілюстративно представлені у таблицях та діаграмах. На рис. 2.1. можна побачити, що більшість опитаних жінок-жертв (45%) проживають на даний момент у орендованому житлі, дещо менше жінок (35%) мають приватний будинок, і найменше жінок-жертв (20%) проживають у власній квартирі/кімнаті або мають приміщення із окремим виходом.

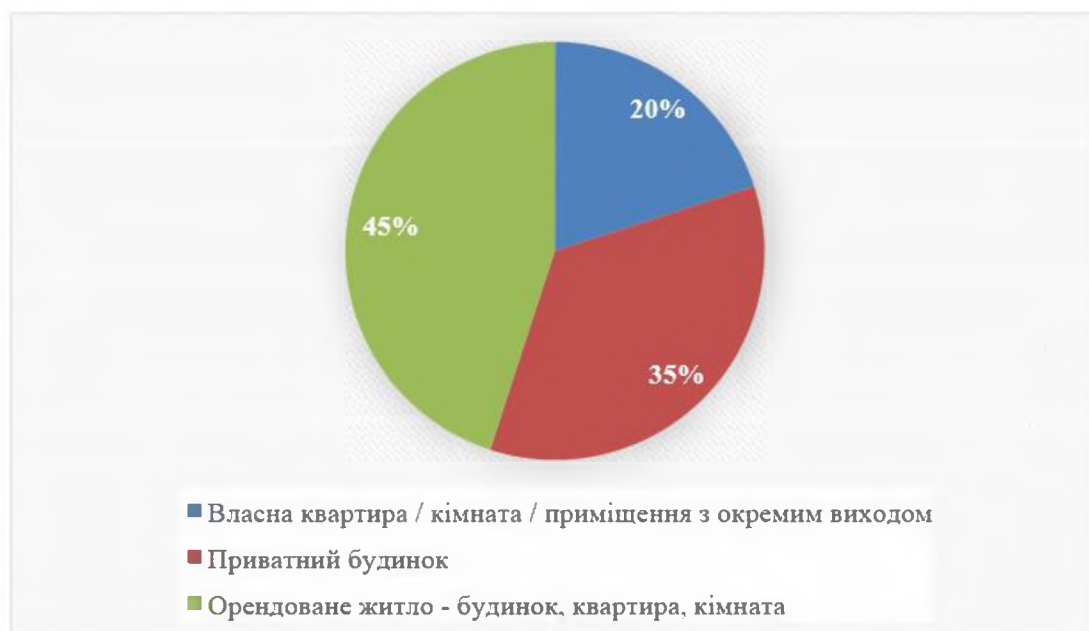

Рис. 2.1. Розподіл жінок-жертв за типом житла

За сімейним статусом жінки-жертви поділяються на:

- 15% незаміжні;
- 30% заміжні;
- 45% проживаю спільно з ким-небудь (як сім'я), офіційно не зареєстровані;
- 10% розлучені або живу окремо з чоловіком.

За рівнем освіти жінки-жертви домашнього насильства поділяються на:

- 10% не мають освіти;
- 45% мають середній рівень освіти;
- 30% мають вищий рівень освіти;
- 15% мають професійно-технічний рівень освіти.

За сферою діяльності на даний момент, жінки-жертви, що зазнали домашнього насильства, розподілились на:

- 35% працюють;
- 10% шукаю собі нову роботу, тобто на сьогодні є безробітними;
- 45% ведуть домашнє господарство (домогосподарки);
- 10% навчаються у навчальному закладі.

На поставлене респондентам нами питання в розробленій анкеті «Як Ви ставитеся до насильства в сім'ї?», 85% жінок-жертв відповіли, що погано, однак інші 15% не мають власної думки, щодо цього, та відповіли, що не знають.

У таблиці 2.5. можна побачити розподіл відповідей жінок-жертв на запитання «Як Ви вважаєте, що є насильством?».

Отримані результати свідчать, що абсолютно всі жінки (по 100%) вважають, що основним показником насильства є нанесення ударів кулаками, предметами, а також ляпаси, поштовхи, стусани.

Більше половини жінок вважає, що до насильства відносяться образи, брутальна лайка (60%) та вчинення статевих зносин проти бажання (55%).

Таблиця 2.5

Відповідь опитаних на запитання:
«Як Ви вважаєте, що є насильством?».

Варіанти відповідей	% відповідей жінок-жертв
Нанесення ударів кулаками, предметами	100%
Ляпаси, поштовхи, стусани	100%
Образи, брутальна лайка	60%
Псування майна, одягу	10%
Тиск на релігійному ґрунті	0%
Прояв виняткових ревностей	20%
Перешкоджання бажанням вчитися, працювати	0%
Вчинення статевих зносин проти бажання	55%
Заборона спілкуватися з родичами, друзями	15%
Заборона брати участь у прийнятті фінансових рішень	10%

Тоді як незначна частина жінок-жертв вважає, що проявами насильства є прояв виняткових ревностей (20%), заборона спілкуватися з родичами, друзями (15%), псування майна, одягу та заборона брати участь у прийнятті фінансових рішень (по 10%).

У свою чергу, абсолютно всі жінки не вважають, що тиск на релігійному ґрунті та перешкоджання бажанням вчитися, працювати (по 0%) є проявом домашнього насильства.

Абсолютно всі жінки (100%) відповіли, що піддавалися хоча б одному із перерахованих вище видів насильства протягом останнього року.

На рис. 2.2. можна побачити, що по відношенню до жінок-жертв виявлялися такі випадки насильства, як: більше половини опитаних жінок-жертв зазнали морального, психологічного насильства (55%), дещо менше – фізичного насилля (23%), ще менше – сексуального (16%) та зовсім не значну частину склало економічне насилля (6%).

На поставлене нами питання в розробленій анкеті «Ким доводиться вам кривдник?», 55% жінок-жертв відповіли, це чоловік або партнер на даний

момент; 30% відповіли, що це колишній чоловік/колишній партнер; 15% озвучили, що це родичі.

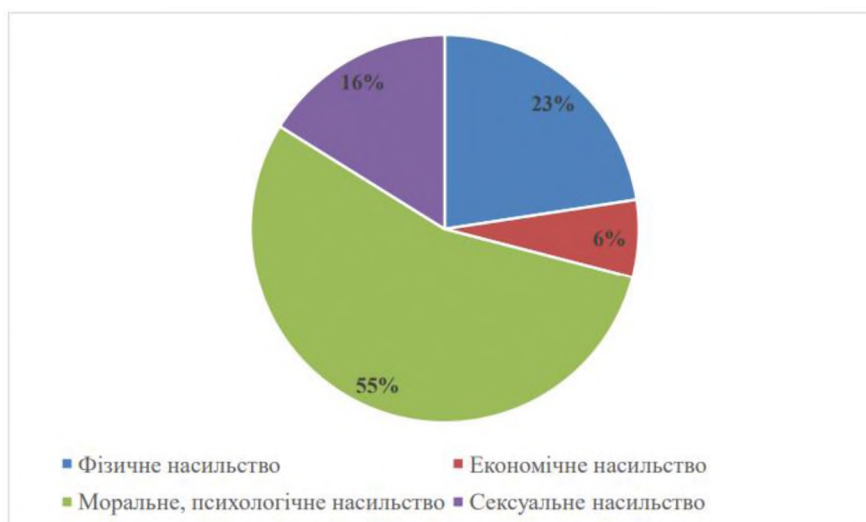

Рис. 2.2. – Розподіл жінок-жертв за видом насильства

На поставлене нами питання в розробленій анкеті «Ким доводиться вам кривдник?», 55% жінок-жертв відповіли, це чоловік або партнер на даний момент; 30% відповіли, що це колишній чоловік/колишній партнер; 15% озвучили, що це родичі.

На запитання «Чи повідомили Ви або будь-хто інший про те, що сталося в поліцію?» лише 35% жінок-жертв відповіли, що вони дзвонили та повідомляли у поліцію, одна інші 65% ігнорували даний вид допомоги.

У свою чергу, абсолютно усі жінки-жертви (100%) відповіли, що звертались за допомогою з приводу насильства щодо них, а саме:

- 100% жінок-жертв звертались до соціальних працівників та психологів;
- 60% до друзів та родичів;
- 20% у спеціалізований кризовий центр, притулок;
- 15% за телефоном довіри.

У таблиці 2.6. можна побачити розподіл відповідей жінок-жертв на

запитання: «Які заходи, на Вашу думку, можуть бути найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї?».

Таблиця 2.6

Відповіді опитаних на питання: «Які заходи, на Вашу думку, можуть бути найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї?»

Варіанти відповідей	% відповідей жінок-жертв
Профілактичні бесіди у сім'ях	25%
Спеціальні освітні програми у навчальних закладах	55%
Виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства	75%
Створення кризових центрів, притулків постраждалих від домашнього насильства	85%
Пропаганда нетерпимого ставлення до домашнього насильства у ЗМІ	10%
Економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство (штрафи, примусові роботи)	80%
Робота телефонів довіри, дистанційних служб психологічної допомоги	55%

Отримані результати свідчать, що переважна більшість жінок-жертв вважають, що найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї є: створення кризових центрів, притулків постраждалих від домашнього насильства (85%), економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство (80%) та виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства (75%).

Дещо менше жінок-жертв виділяє ефективними також спеціальні освітні програми у навчальних закладах та роботу телефонів довіри, дистанційних служб психологічної допомоги (по 55%), а також робота телефонів довіри,

дистанційних служб психологічної допомоги (25%) та пропаганду нетерпимого ставлення до домашнього насильства у ЗМІ (10%).

Отже, більшість опитаних нами жінок віком від 22-37 років, які стали жертвами домашнього насилля проживають на даний момент у орендованому житлі, де проживаю спільно з ким-небудь (як сім'я), але офіційно не зареєстровані; мають середній рівень освіти та на даний момент ведуть домашнє господарство (домогосподарки).

Майже всі жінки, за результатами опитування вважають, що насильство в сім'ї – це погано і зізнались, що піддавалися насильству протягом останнього року та визнають, що основним показником для насильства у сім'ї є нанесення ударів кулаками, предметами; ляпаси, поштовхи, стусани; образи, брутальна лайка та вчинення статевих зносин проти бажання.

Більша половина жінок відповіла, що частіш за все відчують моральне і психологічне насилля з боку це чоловіка або партнера на даний момент.

Абсолютно усі жінки-жертви, звертались за допомогою, однак лише третина жінок повідомляли у поліцію про насилля у сім'ї, інші ж воліли шукати допомоги у соціальних працівників і психологів, а також друзів або родичів.

Опитані жінки-жертви домашнього насилля вважають, що найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї є: створення кризових центрів, притулків постраждалих від домашнього насильства; економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство та виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства.

Кількісні дані щодо визначення індивідуально-психологічних властивостей особистості жінок-жертв, отримані за результатом методики

«Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI)», ілюстративно представлені у діаграмі (рис. 2.3.).

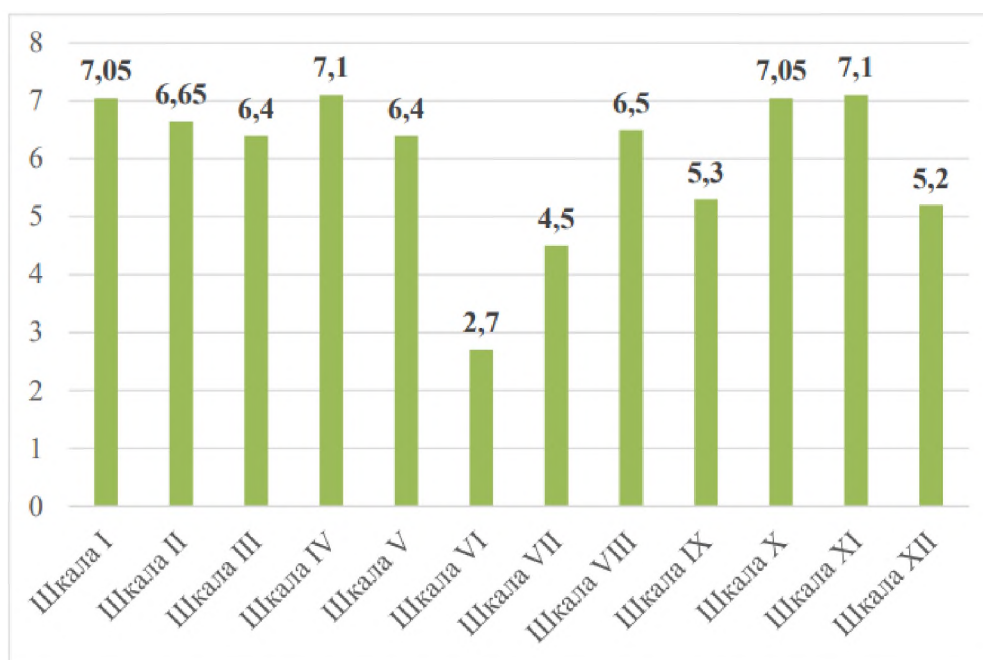

Рис. 2.3. Дані щодо виявлення провідних індивідуально- психологічних рис особистості жінок-жертв

Отримані якісні дані свідчать про те, що жінки, які постраждали від домашнього насильства характеризуються такими провідними індивідуально-психологічними властивостями, як:

- високий рівень невротичності ($X_{сер.}=7,05$ балів за шкалою I) характеризує жінок-жертв по вираженому невротичному синдрому астеничного типу із значними психосоматичними порушеннями, тобто такий тип можна характеризувати як нервовий, болючий, який не вміє вийти з положення, що приділяє увагу власним почуттям;
- середній рівень спонтанності з тенденцією до високого ($X_{сер.}=6,65$ бали за шкалою II) свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки таких жінок. Тобто вони схильні до агресивності та імпульсивності реагування в залежності від ситуації та обставин, які склались;
- середній рівень депресивності з тенденцією до високого ($X_{сер.}=6,4$ бали за шкалою III) дає можливість діагностувати наявні ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Таким жінкам

характерна наявність зазначених ознак в емоційному стані, поведінці, у відносинах до себе і соціальному середовищі, що проявляється у боязкості, невпевненості, стражданнях та сумному стані;

- високий рівень дратівливості з тенденцією до високого (X сер.=7,1 балів за шкалою IV) дозволяє виявити нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування, що виявляється у нетерпимості, імпульсивності, збудливості, напруженості;

- середній рівень товарищескості (X сер.=6,4 бали за шкалою V) дозволяє говорити про наявність потреби в спілкуванні і постійної готовності до задоволення цієї потреби, так і її відсутність;

- низький рівень врівноваженості (X сер.=2,7 бали за шкалою VI) може вказувати на стан дезадаптації, тривожність, втрату контролю над потягами, виражену дезорганізацію поведінки у таких жінок, а також їх незахищеність по відношенню до виникаючих стресових ситуацій;

- середній рівень реактивної агресивності (X сер.=4,5 за шкалою VII) свідчить про тенденцію агресивного ставлення щодо соціального оточення, що проявляється у егоцентричності, недовірливості, домінуванні;

- середній рівень сором'язливості з тенденцією до високого (X сер.=6,5 за шкалою VIII) відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, де у таких жінок наявні тривожність, стриманість, розгубленість, схвилюваність, скутість, невпевненість, наслідком чого можуть бути труднощі в соціальних контактах;

- середній рівень відкритості (X сер.=5,3 бали за шкалою IX) свідчить як про наявність у жінок прагнення довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності, так і про відсутність цього прагнення;

- високий рівень екстраверсії-інтроверсії (X сер.=7,05 балів за шкалою X) характерний для осіб з вираженою екстравертованістю, тобто такі жінки є активними, прагнуть до лідерства та в залежності від ситуації можуть

брати на себе провідні ролі у взаєминах з оточуючими;

- високий рівень емоційної лабільності (X сер.=7,1 бали за шкалою XI) вказують на нестійкість емоційного стану, що виявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції;

- середній рівень маскулінності – фемінності (X сер.=5,2 бали за шкалою XII) свідчить про протікання психічної діяльності як за чоловічим типом (маскулінність), так і за жіночим типом (фемінність), тобто можна стверджувати, що дана вибірка жінок характеризується андрогінністю, одночасну присутність в особі ознак чоловіка та жінки.

Отже, жінки, які зазнали насильства, характеризуються високим рівнем невротичності, дратівливості, екстравертованості, емоційної лабільності; середнім рівнем з тенденцією до високого спонтанності, депресивності, дратівливості, сором'язливості; середнім рівнем товариськості, реактивної агресивності, відкритості та андрогінності та низьким рівнем врівноваженості.

Кількісні дані щодо виявлення суїцидального ризику у жінок-жертв, отримані за результатом «Методики на виявлення суїцидального ризику СР–45», ілюстративно представлені у діаграмі (рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Дані щодо виявлення суїцидального ризику у жінок-жертв, які зазнали домашнього насильства

Отримані якісні дані свідчать про те, що жінки, які постраждали від домашнього насильства у переважній більшості мають середній рівень прояву до суїцидального ризику (35%), тобто потенціал схильності до суїцидальних реакцій не є особливо стійким. Дещо менший відсоток жінок-жертв має нижче середнього (25%) рівень суїцидального ризику, тобто у таких жінок можуть виникати суїцидальні реакції тільки на тлі тривалої психічної травматизації та при реактивних станах психіки. Ще дещо менший відсоток жінок виявляє вище середнього (20%) рівень прояву, такі жінки належать до групи суїцидального ризику з високим рівнем прояву схильності до суїцидальних реакцій.

У свою чергу, лише 10% жінок-жертв мають низький рівень, що свідчить про низький рівень прояву суїцидального ризику. Тоді як, 10% жінок-жертв мають дуже високий рівень прояву схильності до суїцидальних реакцій, очевидно, що такі жінки переживають на даний момент ситуацію внутрішнього й зовнішнього конфлікту та потребують додаткової медико-психологічної допомоги.

Отже, можна стверджувати, що серед досліджуваних нами жінок-жертв, є група жінок суїцидального ризику (6 осіб), яким у найближчий час обов'язково мають надати медико-психологічну допомогу, адже вони мають дуже високий та вище середнього рівень прояву суїцидального ризику.

З метою підтвердження отриманих результатів, нами був проведений кореляційний аналіз, який дав можливість з'ясувати значимі кореляційні зв'язки між досліджуваними показниками, а саме рівнем суїцидального ризику та провідними індивідуально-психологічними рисами особистості жінок-жертв. Відповідно до поставленої мети, ми застосували коефіцієнт кореляції К. Пірсона одержаних результатів попередніх досліджень, а отримані дані ми наочно представили у таблиці 2.7.

У свою чергу, відповідні коефіцієнти кореляції під час аналізу

взаємозв'язків між психологічними показниками можуть набувати чисельні значення від -1 до 1.

Таблиця 2.7.

Дані про співвідношення рівня суїцидального ризику та провідних індивідуально-психологічних рис особистості жінок-жертв

«Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI)»(шкали)	«Методика на виявлення суїцидального ризику СР-45»
Шкала I (невротичність)	0,213
Шкала II (спонтанність)	-0,023
Шкала III (депресивність)	0,179
Шкала IV (дратівливість, збудливість)	0,150
Шкала V (товариськість)	-0,149
Шкала VI (врівноваженість)	-0,080
Шкала VII (реактивна агресивність)	-0,052
Шкала VIII (сором'язливість)	-0,322
Шкала IX (відкритість)	0,232
Шкала X (E) (екстраверсія - інтроверсія)	0,111
Шкала XI (N) (емоційна лабільність)	-0,127
Шкала XII(M) (маскулінність - фемінність)	0,208

Використання особистісних тестів і опитувальників, зазвичай, пов'язане з інтересом до відмінностей між індивідами. Психологам важливо знати, чи приводить різниця за однієї характеристикою між індивідами, до того, що вони відрізнятимуться і за іншою характеристикою. Такі дослідження називаються кореляційними. У кореляційних дослідженнях психологи прагнуть встановити зв'язок між двома або декількома змінними, які важко піддаються експериментальним маніпуляціям та контролю. Між цими змінними встановлюється кореляційний зв'язок. [28, с. 60].

Зокрема, нами було встановлено, що прямого та зворотнього кореляційного зв'язку між досліджуваними явищами не виявлено, за жодним із рівнів значимості ($p < 0,05$; $p < 0,01$). Такий результат, може бути свідченням того, що суїцидальна поведінка жінок-жертв має складний комплексний характер, який не завжди залежить лише від особистісних характеристик

особистості.

У свою чергу, проведений кореляційний аналіз досліджень респондентів дозволяє стверджувати, що:

- шкала невротичності має зворотню кореляцію з шкалами депресивності ($r=-0,384$) та емоційної лабільності ($r=-0,492$) з рівнем значимості ($p<0,05$);
- шкала спонтанності має позитивну кореляцію з шкалою маскулінності-фемінності ($r=-0,520$) з рівнем значимості ($p<0,01$) і шкалою відкритості ($r=0,414$) з рівнем значимості ($p<0,05$), а також зворотню кореляцію з шкалою врівноваженості ($r=-0,456$) з рівнем значимості ($p<0,05$);
- шкала депресивності має позитивну кореляцію з шкалами емоційної лабільності ($r=0,651$) з рівнем значимості ($p<0,01$) та екстраверсією-інтроверсією ($r=0,405$) з рівнем значимості ($p<0,05$);
- шкала збудливості має зворотню кореляцію з шкалою відкритості ($r=-0,414$) з рівнем значимості ($p<0,05$);
- шкала врівноваженості має зворотню кореляцію з шкалою реактивної агресивності ($r=-0,596$) з рівнем значимості ($p<0,01$);
- шкала реактивної агресивності має позитивну кореляцію з шкалами сором'язливості ($r=0,413$) і маскулінності-фемінності ($r=0,499$) з рівнем значимості ($p<0,05$), а також зворотню кореляцію з шкалою екстраверсія-інтроверсія ($r=-0,413$) з рівнем значимості ($p<0,05$);
- шкала відкритості має позитивну кореляцію з шкалою маскулінності-фемінності ($r=0,447$) з рівнем значимості ($p<0,05$).

Для наочності, вище зазначені дані, ми представили у таблиці 2.8.

Проведений нами кореляційний аналіз дав змогу дійти висновку, що провідні особистісні характеристики жінок, що постраждали від домашнього насильства значною мірою не впливають на їх схильність до суїцидальної поведінки.

Таблиця 2.8

Кореляційний аналіз досліджень респондентів

«Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI)»												
	Шкала I	Шкала II	Шкала III	Шкала IV	Шкала V	Шкала VI	Шкала VII	Шкала VIII	Шкала IX	Шкала X	Шкала XI	Шкала XII
Шкала I (невротичність)	1											
Шкала II (спонтанність)	0,288	1										
Шкала III (депресивність)	- 0,384 *	0,065	1									
Шкала IV (дратівливість, збудливість)	- 0,115	- 0,126	0,241	1								
Шкала V (товариськість)	0,269	0,219	- 0,193	0,066	1							
Шкала VI (врівноваженість)	- 0,036	- 0,456 *	0,022	0,026	- 0,067	1						
Шкала VII (реактивна агресивність)	0,104	0,281	- 0,088	- 0,248	0,034	- 0,596 **	1					
Шкала VIII (сором'язливість)	- 0,189	0,278	0,113	0,046	- 0,044	- 0,321	0,413 *	1				
Шкала IX (відкритість)	0,244	0,414 *	0,073	- 0,414 *	- 0,057	- 0,083	0,267	0,172	1			
Шкала X (E) (екстраверсія- інтроверсія)	- 0,053	- 0,026	0,405 *	0,168	- 0,140	0,259	- 0,413 *	0,157	0,283	1		
Шкала XI (N) (емоційна лабільність)	- 0,492 *	0,323	0,651 **	0,196	0,010	0,043	- 0,116	0,150	0,194	0,276	1	
Шкала XII (маскулінність - фемінність)	0,192	0,520 **	0,143	- 0,252	0,143	- 0,133	0,499 *	0,297	0,447 *	- 0,102	0,033	1

Це є свідченням того, що суїцидальна поведінка жінок-жертв має складний комплексний характер, який не залежить лише від індивідуальних або особистісних характеристик респонденток.

Висновок до розділу 2

У рамках підходів до дослідження особистісних характеристик жінок-жертв домашнього насильства та застосування відповідного інструментарію, використано методи: Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI), Методика на виявлення суїцидального ризику СР-45, Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО, «Тест руки Вагнера».

За результатами дослідження встановлено, що жінок, які стали жертвами насильства можна поділити на дві групи: «слабкі» та «сильні». Отже аналіз проблематики неусвідомленої агресивності свідчить, що у жінок обох груп, хоч і досить яскраво виражається агресія, однак у загальній кількості переважають адаптивні стратегії активності. Втім, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

Для жінок обох груп властивий конформний стиль міжособистісної поведінки, що проявляється у значній орієнтації на загальноприйняті норми поведінки, а також невпевненість у собі. Жінки «слабкого» типу мають внутрішній конфлікт та одночасне поєднання почуття ненависті та провини. Жінки «сильного» типу характеризуються тим, що їх реакції комунікації і афектації в ситуації насильства набувають більш стенічного характеру.

Більшість опитаних жінок віком від 22-37 років, які стали жертвами насилля проживають на даний момент у орендованому житлі, спільно з ким-небудь (як сім'я), але офіційно не зареєстровані; мають середній рівень освіти та на даний момент ведуть домашнє господарство (домогосподарки). Майже всі жінки, за результатами опитування вважають, що насильство в сім'ї – це погано і зізнались, що піддавалися насильству протягом останнього року та визнають, що основним показником для насильства у сім'ї є нанесення ударів кулаками, предметами; ляпаси, поштовхи, стусани; образи, брутальна лайка та вчинення статевих зносин проти бажання.

Більша половина жінок відповіла, що частіш за все відчують моральне

і психологічне насилля з боку чоловіка або партнера на даний час. Абсолютно усі жінки-жертви, звертались за допомогою, однак лише третина жінок повідомляли у поліцію про насилля у сім'ї, інші ж воліли шукати допомоги у соціальних працівників і психологів, а також друзів або родичів.

Опитані жінки-жертви домашнього насилля вважають, що найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї є: створення кризових центрів, притулків постраждалих від насильства; економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство та виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства.

Нами емпірично доведено, що жінки, які зазнали домашнього насильства, характеризуються високим рівнем невротичності, дратівливості, екстравертованості, емоційної лабільності; середнім рівнем з тенденцією до високого спонтанності, депресивності, дратівливості, сором'язливості; середнім рівнем товариськості, реактивної агресивності, відкритості та андрогінності та низьким рівнем врівноваженості. А також виявлено групу жінок суїцидального ризику (6 осіб), яким у найближчий час обов'язково мають надатись медико-психологічну допомогу, адже вони мають дуже високий та вище середнього рівень прояву суїцидального ризику.

Проведений кореляційний аналіз показав, що провідні особистісні характеристики жінок, що постраждали від домашнього насильства не впливають на їх схильність до суїцидальної поведінки. Це є свідченням, що суїцидальна поведінка жінок-жертв має складний комплексний характер, який не залежить лише від індивідуальних чи особистісних характеристик респонденток.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЙОГО ЖЕРТВ

3.1. Загальні підходи до психологічної корекції осіб, постраждалих від домашнього насильства

Практичний психолог, який працює з жінками, які постраждали від сімейного насильства, повинен враховувати їх особистісні особливості, а саме:

- високий рівень невротичності, дратівливості, екстравертованості, емоційної лабільності;
- середній рівень з тенденцією до високого спонтанності, депресивності, дратівливості, сором'язливості;
- середній рівень товариськості, реактивної агресивності, відкритості та андрогінності та низьким рівнем врівноваженості [53, с. 267].

З урахуванням названих особливостей психолог має обирати методи роботи.

Однією з особливостей роботи з жертвами домашнього насильства є гендерний підхід, оскільки утвердження принципів гендерної рівності у системі суспільних відносин загалом, та у системі сімейних цінностей зокрема, є одним з ключових механізмів розбудови безпечного, гармонійного та толерантного суспільства. Функціонування такого суспільства та суспільних відносин приносить користь усім його членам, оскільки забезпечує кожному право на повагу, честь та гідність, рівні права та можливості в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Для того щоб зрозуміти суть і значення гендерного підходу, зупинимося на його характеристиці докладніше.

Гендер може бути визначений як набір ролей і стереотипів поведінки, що відрізняють жінок від чоловіків не біологічно, а соціально і культурно. Гендерно зумовлене насилля – це крайній прояв дискримінації особи за

ознакою статі, однією з причин якої є гендерна нерівність в суспільстві. Розуміння специфіки гендерно зумовленого насильства та гендерної нерівності дуже важливо для формування стратегії запобігання та протидії даним явищам, адже гендер характеризує соціальні ролі та відносини між чоловіками та жінками, тоді як стать належить до біологічних відмінностей між жінками та чоловіками [24, с. 43-44].

Чоловіки і жінки наслідують гендерні ролі, щоб отримати соціальне схвалення або уникнути соціального несхвалення. У ході соціалізації засвоюються гендерні стереотипи, згідно з якими людині в залежності від її гендеру будуть властиві різні інтереси, моделі поведінки та психологічні якості.

У культурі багатьох країн, автоматично відтворюються та функціонують гендерні стереотипи. Вони наказують чоловікові повною мірою реалізувати свій потенціал у сфері матеріального виробництва та державного або політичного управління, жінці – будувати свою професійну кар'єру та життєву стратегію з урахуванням виконання функцій: матері, домогосподарки у сім'ї.

Гендерні стереотипи зазвичай поділяються на такі групи, які пов'язані з:

1) з якостями особистості. Жіночим якостям приписують: пасивність, нерішучість, залежність, відсутність прагнень до здобутків, емоційність. До чоловічих якостей відносять: активність, агресивність, рішучість, прагнення до змагання, низьку емоційність;

2) із закріпленням сімейних та професійних ролей відповідно до статі. Чоловіків прийнято оцінювати за професійними успіхами, жінок – за наявністю сім'ї та дітей;

3) з відмінностями у змістовності праці, характер і виконуваної роботи [14, с. 78-80].

Міжособистісні стосунки також жорстко регламентуються гендерними стереотипами, отже, пояснюють і опосередковано заохочують нерівність. У цьому причина терпимості суспільства до сімейного насильства, схильності

виправдовувати гвалтівника та звинувачувати жертву. Тому «психологізація» проблеми сімейного насильства (наприклад, консультування жінки гендерно нечутливим психотерапевтом) може принести бажаного ефекту – корінь проблеми часто бачиться у самій жінці, що тільки посилює проблему.

В процесі здійснення соціально-психологічної реабілітації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, може застосовуватись комплекс індивідуальних та групових форм і методів соціально-психологічної діяльності: консультування, ведення випадку; тренінг, групи взаємодопомоги, соціальна терапія тощо.

Консультування як метод надання інформаційно-просвітницьких послуг широко використовується з метою створення умов для свідомого прийняття жінкою, постраждалою від насильства в сім'ї, рішення про подолання/запобігання ситуації насильства в сім'ї.

Процес консультування передбачає надання психологічної допомоги у вигляді відповіді на запит жертви домашнього насильства, при якому спеціаліст, що консультує, використовує такі його види як обговорення, бесіда чи інтерв'ю. Для максимальної ефективності консультації та встановлення під час неї контакту між психологом та клієнтом, перший етап консультування повинен проходити тет-а-тет між психологом та клієнтом, за умови відсутності на сеансі кривдника жертви або інших осіб, які б могли жертві домашнього насильства доповісти про свої почуття психологу. Алгоритм побудови та проведення ефективно здійснюється на базі опитувальника О. Кочемировської та А. Ходоренка [28, с. 156].

Після проведення консультування шляхом обговорення проблеми та почуттів жінки, здійснюється спільний з психологом пошук механізмів розв'язання наявної проблеми, яка була спричинена домашнім насильством.

У залежності від подальшого розвитку конфліктної ситуації щодо домашнього насильства, жінці-жертві насильства пропонується такі варіанти: надання тимчасового притулку, допомога щодо звернення до органів поліції,

одержання юридичної допомоги, одержання додаткової психологічної допомоги. Зазначений етап вважається переломним, оскільки жінка повинна самостійно прийняти рішення про подальше вирішення проблемної ситуації.

В процесі опрацювання окремих тем блоку інформаційно-просвітницьких тренінгів психологом може використовуватись просвітницько-профілактична настільна карткова гра «Стоп насильству!». Мета використання – закріпити в жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, уявлення про феномен насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми.

Казкотерапія як психотерапевтичний напрям використовується з метою розпочати розмову про складну для обговорення ситуацію насильства в сім'ї, яку довелось пережити та навчитись аналізувати власне життя, поведінку й стосунки з найближчим оточенням, використовуючи казкового персонажу, який опинився в типовій ситуації.

Телефонне консультування представляє собою дистанційну форму консультування жінок-жертв домашнього насилля. Серед його переваг слід виділити є:

- конфіденційність та анонімність консультування;
- можливість одержати необхідну психологічну консультацію фактично у будь-який зручний час;
- прихованість психотерапевтичного характеру телефонної допомоги, що в більшості жінок підвищує відчуття безпеки та самооцінку;
- ефект обмеженої комунікації досягається завдяки тому, що спілкування відбувається за єдиним акустичним каналом, підсилюючи вербалізацію пережитої ситуації, емоційного стану, планів, намірів, сприяє ефективному реагуванню, ослаблює почуття тривоги;
- «ефект довіри» досягається завдяки відчуттю близькості голосів співрозмовників [42, 360-361].

Серед групових методів роботи з жінками-жертвами домашнього насильства, постраждалими від насильства в сім'ї, може використовуватись

соціальна терапія, групи взаємопідтримки та тренінг. Соціальна терапія використовується з ціллю перетворення внутрішнього світу жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, шляхом переосмислення (переоцінки) життєвих цінностей.

Практика роботи засвідчує, що очікування учасниць мають здебільшого узагальнений вигляд: навчитися захищати власні права та уникати ситуації насильства в сім'ї; знайти роботу, здобути економічну незалежність; отримати підтримку, здобути навички спілкування, налагодити стосунки з близькими; навчитись вирішувати проблеми самостійно, без сторонньої допомоги.

Тому провідними формами соціально-психологічної діяльності у групі взаємодопомоги можуть стати заняття інформаційно-просвітницького та терапевтичного характеру, які допоможуть постраждалим від насильства в сім'ї жінкам здобути очікувані знання, розширити уявлення про власні можливості, отримати досвід спілкування з представниками різних галузей соціальної сфери та третього сектору, спостерігати можливості жінок щодо самореалізації та самовдосконалення (на прикладі залучених жінок-фахівців різних галузей).

Для роботи з жінками, постраждалими від насильства в сім'ї, в умовах групи можуть бути адаптовані наступні методики:

- проєктивна асоціативна методика «Дзеркало заднього виду», яка дозволяє «продивитись» в ретроспективі увесь життєвий шлях кожної із жінок групи та оцінити його з позиції сьогодення;
- методика «Подвійна проєкція» з метою виявлення проєкцій поведінки в ситуації фрустрації [55, с. 121-122].

Таким чином, запропоновані нами форми й методи роботи з жінками, постраждалими від насильства в сім'ї, не є вичерпними й залежать від ситуації, в якій опинилась конкретна жінка, а також від рівня підготовки фахівців-психологів, які надають допомогу постраждалим жінкам.

3.2. Корекційна програма для жінок-жертв домашнього насильства

Прояви та наслідки домашнього насильства у кожному конкретному випадку є унікальними. Психологічний стан, жінки, що піддалася насильницьким діям, залежить від самої ситуації, в якій відбувався насильницький акт, від типу насильницьких дій, їх частоти, від того, хто є кривдником та які у жінки відносини з ним, а також від особистості самої постраждалої людини, як це було нами визначено у попередніх розділах роботи. Також, як нами було раніше згадано, варто звернути увагу, що психологічні прояви наслідків домашнього насильства можуть проявлятися в різних сферах життя жінки, мати ознаки різних видів домашнього насильства, а також негативно позначатися на житті жінки протягом тривалого періоду часу. Саме тому в психологічній роботі з особою, яка пережила домашнє насильство, важливо забезпечувати комплексних підхід.

З огляду на це варто запропонувати до впровадження корекційну Програму психологічної допомоги для жінок-жертв домашнього насильства.

Умовна назва Програми: «Свобода від насильства».

Зазначена Програма містить 4 блоки.

1. Діагностичний (першочерговий етап, на якому проводиться загальна діагностика психологічного стану жертви домашнього насилля).

2. Блок індивідуальної роботи (включає у себе розроблену методику проведення індивідуальної реабілітаційної роботи у вигляді занять).

3. Мотиваційне консультування (передбачено для визначення рівня мотивації для участі у Програмі, формування або підвищення мотивації).

4. Групова робота щодо надання психологічної допомоги [54].

Групова робота передбачає такі теми.

Тема 1. Загальний вступ до Програми. Знайомство учасників Програми. Визначення загальних правил роботи у групі.

Тема 2. Розробка карти особистих цілей, побудова стратегічних та

перспективних планів щодо гармонізації власного життя.

Тема 3. Сутність та зміст домашнього насильства. Класифікація видів домашнього насильства. Цикли домашнього насильства та його наслідки.

Тема 4. Дестигматизація та відновлення інтеграції у суспільство.

Тема 5. Ефективна комунікація як дієвий спосіб вирішення конфліктної ситуації.

Тема 6. Пошук внутрішніх ресурсів та розвиток соціальних зв'язків (зовнішніх ресурсів).

Тема 7. Формування цілей та перспективних життєвих планів.

Тема 8. Підведення підсумків участі у Програмі.

Запропоновані тематики розробленої Програми включають у себе питання, направлені на гармонійний розвиток особистості, її мотивацію щодо подальшого планування свого майбутнього життя, засвоєння навиків ефективних комунікацій та безконфліктного спілкування, усвідомлення власних прав та способів їх захисту, виявлення прихованих ресурсів для розв'язання складних життєвих ситуацій та інше.

Варто наголосити, що успішне засвоєння кожного з блоків Програми є важливим, проте не єдиним способом розв'язання проблеми домашнього насильства. Будь-які подальші корекційні дії повинні здійснюватися строго у контексті ведення кожного конкретного випадку жінки, що постраждала від домашнього насильства, як зазначалося раніше, мати комплексний характер. Практичне впровадження даної Програми має починатися з діагностики конкретної особи, постраждалої від домашнього насилля [54].

Після проведення діагностики можна визначити:

- доцільність індивідуального проходження жінкою-жертвою насилля корекційної Програми;
- доцільність та готовності жінки брати участь у груповій роботі Програми.

Доцільно запропонувати два орієнтовних алгоритми роботи з клієнткою

у межах Програми (рис. 3.1.).

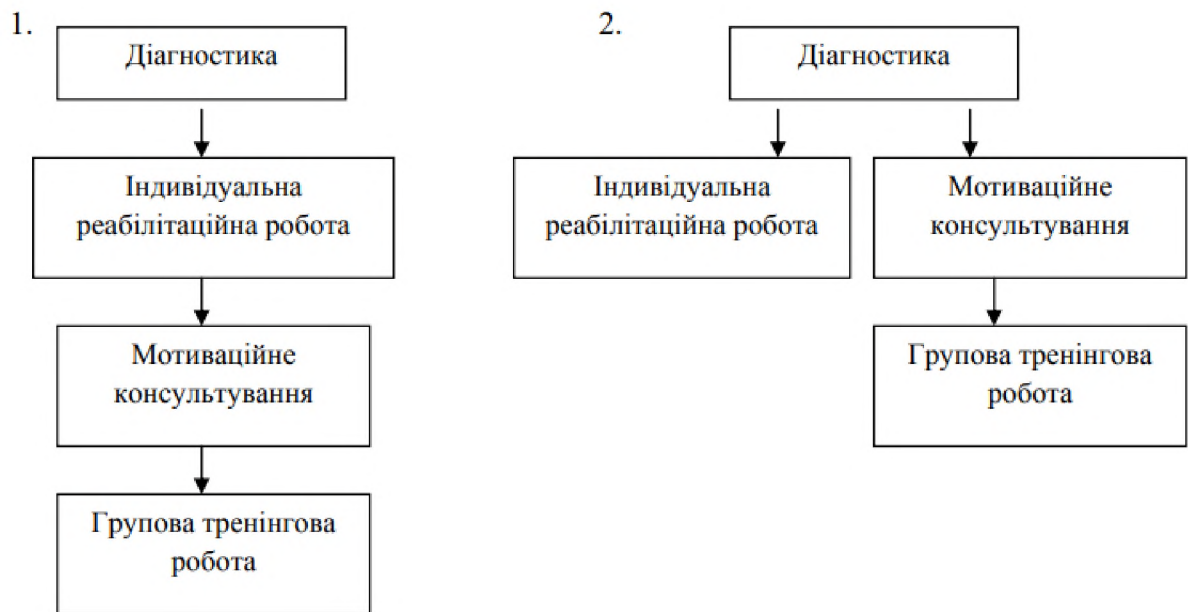

Рис. 3.1. – Алгоритм роботи з жертвами домашнього насильства у рамках виконання Програми [54]

У деяких випадках до однієї клієнтки може застосовуватись тільки індивідуальна корекційна робота, а у деяких – може бути запропоновано пройти групову роботу (після проходження мотиваційного консультування з метою визначення рівня вмотивованості до участі у групі). У деяких випадках ці етапи можуть впроваджуватись паралельно, в деяких – групова робота буде проводитись тільки після проходження клієнткою індивідуальних сесій. При прийнятті рішення важливо враховувати потреби клієнтки, її готовність до участі у програмі, та ті завдання, які ми ставимо у роботі з нею.

Першим етапом Корекційної програми є діагностика. Важливішою складовою діагностичного блоку є виявлення можливих ознак психічної патології, органічних уражень мозку, розумової відсталості, депресивних і, особливо, суїцидальних тенденцій. Наявність таких ознак може свідчити про те, що жертва домашнього насильства потребує скоріш допомоги лікаря, ніж

психолога, або, в непевних випадках, хоча б консультації відповідного фахівця до початку роботи з психологом.

Діагностика відбувається за такими етапами.

1. Привітання.
2. Знайомство.
3. Визначення цілей психодіагностики.
4. Визначення правил конфіденційності.
5. З'ясування психологом рішення/мотивації звернутися по психологічну допомогу.
6. З'ясування проблем, що найбільше тривожать клієнтку.
7. Тест Люшера + тест Еткінда (Кольоровий тест М.Люшера спрямований на виявлення «найбільш безпосередніх, глибинних, непідвладних свідомості проявів індивідуально-особистісних якостей. Проективна методика «Кольоровий тест відношень» є невербальним компактним діагностичним засобом, що відображає як свідомий, так і частково несвідомий рівень відношень людини) [54].
8. Збір інформації про походження жертви та її сім'ю.
9. Проведення методики „Генеалогічне дерево”.
10. Тест „Дім-дерево-людина” (Методика складається з двох етапів: на першому – клієнтка створює малюнки, на другому – проводиться бесіда, коли жінка описує і пояснює намальоване нею).
11. Детальний збір інформації про саму клієнтку.
12. Проведення тесту «Неіснуюча тварина» (Виконуючи малюнок, людина через рухи руки, виявляє певний зміст своєї психіки).
13. Проведення тесту «Сім'я тварин».
14. Проведення тесту «Класифікація»
15. Проведення тесту «Послідовність картинок».
16. Проведення тематичного апперцепційного тесту, що добре зарекомендував себе при проведенні патопсихологічних та психіатричних

досліджень.

Програма індивідуальної психологічної реабілітації жінок.

При плануванні індивідуальної роботи з психологом варто враховувати, що така робота рекомендована: для клієток, схильних приховувати від навколишніх свої труднощі; для тих, хто категорично відмовляється працювати в групі; для тих, хто не здатен брати участь у груповій дискусії; для тих, хто загальмований чи знаходиться у стані емоційного шоку.

Після індивідуального консультування клієнтці може пропонуватися групова робота для зміцнення навичок ненасильницького спілкування і впевненості в собі. В залежності від запиту клієнтки індивідуальне консультування підрозділяється на наступні форми:

- інформаційне (спрямоване на надання необхідної інформації);
- індивідуально-підтримуюче (допомога в стабілізації особистості і зміцненні її захистів);
- зміцнення особистості, що спрямоване на гармонізацію особистості через усвідомлення внутрішніх конфліктів.

Мета психологічної підтримки – це пошук ресурсів особистості в кожному конкретному випадку, завдяки яким клієнтка:

- впорається з тривогою, хронічним стресом і депресією, буде відчувати себе в безпеці;
- навчиться усвідомлювати свої емоції, керувати ними і розпізнавати емоції інших людей;
- навчиться будувати партнерські стосунки у своїй родині й у найближчому соціальному оточенні;
- навчиться робити свій усвідомлений вибір, керуючись своєю системою цінностей;
- навчиться ставити цілі і мотивувати себе на їх досягнення [54].

Основне завдання – це розширення свідомості і підтримка дівчини або жінки, яка пережила насильство, в засвоєнні нових позитивних і здорових

способів мислення і поведінки.

Для реалізації цього завдання необхідно: допомогти клієнтці зрозуміти характер її психотравм і пояснити як це впливає на її фізичне і психічне здоров'я. Психологічна реабілітація допомагає клієнтці змінити співзалежну модель поведінки на взаємозалежну; підвищити здатність клієнтки говорити і думати про пережите насильство без зніяковілості і тривоги; зменшити інтенсивність поведінкового і емоційного дистресу.

Запропонуємо сесії Програми індивідуальної психологічної реабілітації жінок, які є жертвами насильства [54].

1 сесія – встановлення довіри, усвідомлення клієнткою власної відповідальності за результати роботи з психологом.

2 сесія – психоемоційна рівновага. Мета: зменшення у клієнтки відчуття тривоги, вираженості та інтенсивності наслідків емоційного шоку, хронічного стресу.

3 сесія – психоемоційна рівновага (продовження). Мета: зменшення у клієнтки наслідків психологічної травми, хронічного стресу.

Методика проведення: вправа «Когнітивна робота з думками», «Місце максимального комфорту».

4 сесія – структура особистості і когнітивні порушення жінок, постраждалих від насильства. Мета – виявлення внутрішньо-особистісних конфліктів та їх усвідомлення.

5 сесія – усвідомлення почуттів. Мета – надати клієнтці інформацію та сформувати навички розпізнавати свої почуття, говорити про них і керуватися ними у повсякденному спілкуванні. Психолог пояснює клієнту, що кожна людина увесь час щось відчуває стосовно себе й інших, але часто не усвідомлює свої почуття і не може їх з користю виражати. Психолог пояснює, якими способами люди уникають реальних почуттів.

6 сесія – усвідомлення і подолання психологічних травм розвитку. Мета – усвідомлення деструктивних стереотипів поведінки і заміна їх на ефективні,

такі, що відповідають новим життєвим умовам. Психолог пояснює клієнтці, що деякі дитячі стереотипи поведінки (ображатися, жалітися, знаходити винного тощо) певним чином вплинули на її характер і пояснює, яким чином цей вплив продовжує позначатися дотепер.

7 сесія – самооцінка. Мета – формування у клієнтки позитивної самооцінки і впевненості у власній спроможності долати складнощі.

Методика проведення: До початку сесії клієнтка заповнює Опитувальник для визначення самооцінки. Психолог обговорює з клієнткою результати тестування. Психолог визначає, яку з зазначених нижче навичок клієнтка має удосконалювати для формування адекватної самооцінки (по результатам опитувальника): «Уміння встановлювати контакт» «Мистецтво » «Вміння впливати на оточуючих» «Мистецтво постійності».

8 сесія – подолання страхів. Набуття навички сказати «НІ» (бажано теми страхів, вміння сказати «НІ» проводити окремими сесіями).

Мета сесії:

- надати психологічну підтримку в подоланні невпевненості в собі і страхів, які не дозволяють стати вільною у своєму виборі;
- навчити клієнтку навички говорити «ні», коли вона вважає це необхідним;
- підтримати клієнтку в її праві вибору змінювати чи розривати взаємини з партнером;
- навчити навички встановлення границь того, наскільки вона може дозволити іншим людям розраховувати на її час, енергію, територію тощо.

9 сесія – постановка цілей. Мета – формування відповідального ставлення до себе. Для вироблення відповідального ставлення до себе і свідомого вибору власних дій рекомендується, щоб клієнтка навчилася ставити цілі. Психолог на конкретному прикладі вчить клієнтку формулювати цілі. Перед постановкою цілі психолог зауважує, що навіть при наявності проблем, клієнтка може зосередитись на сильних рисах свого характеру і

спрямувати зусилля на особистих досягненнях у майбутньому.

10 сесія – сімейні міфи. Позитивна відкритість стосовно себе і оточуючих. Мета – виявити сімейні міфи, усвідомити їх вплив на теперішні стосунки. Методика проведення: інформація про сімейні міфи, яку психолог обговорює з клієнткою: вчинки і сімейні відносини жертв домашнього насильства засновані на міфах, які були засвоєні в дитинстві чи нав'язані членами нинішніх родин. Сімейні міфи – глибоко інтегровані вірування, що розділяються всіма членами родини, стосуються один одного і їхніх стосунків, не піддаються сумніву, незважаючи, що вони розходяться з реальністю).

Проведення мотиваційної бесіди. Мотиваційна бесіда проводиться з тими дівчатами та жінками, які пройшли діагностичний етап та за його результатами було отримано висновок, що вони потенційно можуть бути включені у групову роботу за Програмою [54]. У таблиці 3.1. відображено тематичний план Групової роботи «Вчимося партнерству».

Таблиця 3.1.

План групової програми «Вчимося партнерству»

№ з/п	Тема/кількість занять
1	Тема 1. Вступ до Програми. Знайомство. Напрацювання правил роботи групи / 1 заняття
2	Тема 2. Постановка індивідуальних цілей та побудова перспективних планів щодо гармонізації власного життя / 1 заняття.
3	Тема 3. Сутність насильства та насильства в сім'ї. Види насильства та дії, які слід вважати насильством. Цикл насильства. Наслідки насильства / 2 заняття
4	Тема 4. Дестигматизація (прийняття себе як цінності, визнання своїх прав...) / 3 заняття.
5	Тема 5. Ефективна комунікація (у тому числі – з чоловіками) як дієвий спосіб вирішення конфліктної ситуації / 3 заняття.
6	Тема 6. Пошук внутрішніх ресурсів та розвиток соціальних зв'язків (зовнішніх ресурсів) / 1 заняття.
7	Тема 7. Формування цілей та перспективних життєвих планів / 2 заняття
8	Тема 8. Підведення підсумків участі у Програмі / 1 заняття.

Отже, розробка корекційної програми для жертв домашнього насильства має носити лише комплексний характер, аби вона дійсно була ефективною.

Висновки до розділу 3

Наведено загальні підходи до психологічної корекції осіб, постраждалих від домашнього насильства. Визначено, що практичний психолог, який працює з жінками, які постраждали від сімейного насильства, повинен враховувати їх особистісні особливості: високий рівень невротичності, дратівливості, екстравертованості, емоційної лабільності; середній рівень з тенденцією до високого спонтанності, депресивності, дратівливості, сором'язливості; середній рівень товарищескості, реактивної агресивності, відкритості та андрогінності та низьким рівнем врівноваженості.

Для психологічної корекції використовується низка стандартизованих індивідуальних методик. Серед групових методів роботи з жінками, постраждалими від насильства в сім'ї, може використовуватись соціальна терапія, групи взаємопідтримки та тренінг.

Запропоновано корекційну Програму для жінок-жертв домашнього насильства. Програма є комплексною, містить блоки психодіагностики, індивідуальної та групової роботи із застосуванням широкого комплексу психологічних методик.

ВИСНОВКИ

1. На теоретичному етапі нами було встановлено, що домашнє насильство – це зразок образливої поведінки у будь-яких стосунках, який використовується одним із партнерів для отримання або збереження контролю над іншим інтимним партнером. У свою чергу, поняття домашнього насильства включає у себе такі види насильства, як: фізичне, сексуальне, економічне, психологічне та емоційне насильство.

В сучасних дослідженнях виокремлюють наступні підходи до проблеми насильства над жінками в сім'ї: віктимологічний підхід, який базується на тому, що жінка своєю поведінкою жертви провокує насильство; теорію соціального навічіння, яка підкреслює роль найближчого оточення, здатного стимулювати розвиток в чоловікові особистості, схильної до здійснення насильства; інтерактивну теорію, яка розглядає проблему владних відносин і насильства як різновиду комунікації; теорію конфліктів, згідно з якою насильство виступає одним з фінальних ланок у ланцюзі непорозумінь, зіткнення інтересів; структурну теорію, що виділяє роль патріархату і наділяє будь-якого чоловіка рисами потенційного насильника.

Інтерпретація ролі жінки у сім'ї з традиційної біологічно обумовленої позиції безпосередньо чи опосередковано впливає на ймовірність застосування щодо неї насильницьких дій психологічного, фізичного, економічного чи сексуального характеру; ставить жінку у підвладне становище, призводячи до появи в неї ознак жертвовності і негативно відбиваючись на її психологічному стані.

2. Охарактеризовано наслідки домашнього насильства. Застосування насильства в сім'ї щодо жінки негативно позначається на її фізичному й психологічному самопочутті, погіршує репродуктивне й сексуальне здоров'я, знижує соціальну активність та економічну захищеність, сприяє закріпленню ознак травматичного та посттравматичного стресового розладу,

характеризуються станом «набутої безпорадності», синдромом побитої жінки, заборонаю на прояв емоцій; вказують на підвищену соціальну ізоляцію постраждалої, її залежність від суб'єкта насильства, схильність до самогубства, підвищений ризик до алкогольної та наркотичної залежності.

Визначено, що домашнє насильство має циклічний характер і має такі складові як: фаза посилення напруги, фаза вибуху чи побиття, фаза спокою і каяття. Наслідки домашнього насильства проявляються у загальному підсумку для всіх суб'єктів – до самої жертви (в залежності від типу домашнього насильства), до кривдника – у вигляді подальшого психологічного дисбалансу, розладів, а також законодавчої відповідальності, для суспільства в цілому – одна з причин знецінення інститут сім'ї та інше.

3. Проаналізовано психологічні особливості жінок, які зазнали домашнього насильства. На емпіричному етапі дослідження у рамках підходів до виявлення особистісних характеристик жінок-жертв домашнього насильства та застосування відповідного інструментарію, використано методи: Фрайбургський багатofакторний особистісний опитувальник (FPI), Методика на виявлення суїцидального ризику СР-45, Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО, «Тест руки Вагнера».

За результатами дослідження встановлено, що жінок, які стали жертвами насильства можна поділити на дві групи: «слабкі» та «сильні». Отже аналіз проблематики неусвідомленої агресивності свідчить, що у жінок обох груп, хоч і досить яскраво виражається агресія, однак у загальній кількості переважають адаптивні стратегії активності. Втім, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

Для жінок обох груп властивий конформний стиль міжособистісної поведінки, що проявляється у значній орієнтації на загальноприйняті норми поведінки, а також невпевненість у собі. Жінки «слабкого» типу мають внутрішній конфлікт та одночасне поєднання почуття ненависті та провини. Жінки «сильного» типу характеризуються тим, що їх реакції комунікації і

афектації в ситуації насильства набувають більш стенічного характеру.

4. На емпіричному етапі було також виявлено, що більшість опитаних нами жінок віком від 22-37 років, які стали жертвами домашнього насилля проживають на даний момент у орендованому житлі, спільно з ким-небудь (як сім'я), але офіційно не зареєстровані; мають середній рівень освіти та на даний момент ведуть домашнє господарство (домогосподарки). Майже всі жінки, за результатами опитування вважають, що насильство в сім'ї – це погано і зізнались, що піддавалися насильству протягом останнього року та визнають, що основним показником для насильства у сім'ї є нанесення ударів кулаками, предметами; ляпаси, поштовхи, стусани; образи, брутальна лайка та вчинення статевих зносин проти бажання.

Більша половина жінок відповіла, що частіш за все відчують моральне і психологічне насилля з боку чоловіка або партнера на даний час. Абсолютно усі жінки-жертви, звертались за допомогою, однак лише третина жінок повідомляли у поліцію про насилля у сім'ї, інші ж воліли шукати допомоги у соціальних працівників і психологів, а також друзів або родичів. Опитані жінки-жертви домашнього насилля вважають, що найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї є: створення кризових центрів, притулків постраждалих від домашнього насильства; економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство та виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства.

Нами емпірично доведено, що жінки, які зазнали домашнього насильства, характеризуються високим рівнем невротичності, дратівливості, екстравертованості, емоційної лабільності; середнім рівнем з тенденцією до високого спонтанності, депресивності, дратівливості, сором'язливості; середнім рівнем товариськості, реактивної агресивності, відкритості та андрогінності та низьким рівнем врівноваженості. А також виявлено групу 49 жінок суїцидального ризику (6 осіб), яким у найближчий час обов'язково

мають надатись медико-психологічну допомогу, адже вони мають дуже високий та вище середнього рівень прояву суїцидального ризику.

Однією з особливостей роботи з жертвами домашнього насильства є гендерний підхід, адже розуміння специфіки гендерно зумовленого насильства та гендерної нерівності дуже важливо для формування стратегії запобігання та протидії даним явищам.

5. Надано рекомендації щодо роботи з жінками, які стали жертвами домашнього насильства. Зокрема, сформовано загальні підходи до психологічної корекції осіб, постраждалих від домашнього насильства загальні. В процесі здійснення соціально-психологічної реабілітації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, може застосовуватись комплекс індивідуальних та групових форм і методів соціально-психологічної діяльності: консультування, ведення випадку; тренінг, групи взаємодопомоги, соціальна терапія тощо. Запропоновані нами форми й методи роботи з жінками, які постраждали від насильства в сім'ї, не є вичерпними й залежать від ситуації, в якій опинилась конкретна жінка, а також від рівня підготовки фахівців-психологів, які надають допомогу постраждалим жінкам.

Виявлено, що психологічна корекція жертв домашнього насильства повинна мати для своєї ефективності комплексний характер. З огляду на це запропоновано розробку та впровадження Комплексної корекційної Програми для психологічної допомоги жертвам домашнього насильства Свобода від насильства».

Запропонована Програма складається з чотирьох основних блоків – діагностичного (діагностика психологічного стану жінки-жертви насильства), блок індивідуальної роботи (проведення індивідуальної психологічної реабілітаційної роботи у вигляді занять за спеціально розробленою методикою), блок мотиваційного консультування (визначається мотивація учасників щодо проходження Програми), блок групової роботи з надання необхідної психологічної допомоги. Запропоновані тематики розробленої

Програми включають у себе питання, направлені на гармонійний розвиток особистості, її мотивацію щодо подальшого планування свого майбутнього життя, засвоєння навиків ефективних комунікацій та безконфліктного спілкування, усвідомлення власних прав та способів їх захисту, виявлення прихованих ресурсів для розв'язання складних життєвих ситуацій та інше.

За результатами діагностики визначається: необхідність у проходженні клієнткою індивідуальної корекційної Програми, необхідності та готовності до участі клієнтки у групових тренінгових сесіях в межах Програми.

Програми індивідуальної психологічної реабілітації жінок, які є жертвами насильства передбачає такі етапи роботи психолога: встановлення довіри, психоемоційна рівновага, структура особистості і когнітивні порушення жінок, постраждалих від насильства, усвідомлення почуттів, усвідомлення і подолання психологічних травм розвитку, самооцінка, подолання страхів, постановка цілей, робота з сімейними міфами.

Групова робота передбачає такі теми: знайомство, постановка індивідуальних цілей та побудова перспективних планів щодо гармонізації власного життя, дестигматизація, ефективна комунікація для вирішення конфліктної ситуації, пошук внутрішніх ресурсів та розвиток соціальних зв'язків (зовнішніх ресурсів), формування цілей та перспективних життєвих планів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: Методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. – Київ: Агентство «Україна», 2016. 100 с.
2. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості. Психологія і суспільство. №4. 2014. С. 85-104.
3. Волосевич І., Коноплицька Т., Костюченко Т., Міханчук Д., Марценюк Т. Дослідження поширеності насильства щодо дівчат та жінок. – К.: ВАІТЕ, 2018. 57 с.
4. Гавриловська К.П. Методичні рекомендації з курсу «Профілактика та подолання сімейного насилля» – Житомир, 2018. 47 с.
5. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2015. № 1148. С. 35–40.
6. Герман, Джудіт. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору / Пер. з англ. Оксана Лизак, Оксана Наконечна, Олександр Шлапак. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 418 с.
7. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
8. Грабська І. А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 9-10. С. 20–25
9. Дискримінація за ознакою статі: вирішення проблем дискримінації та нерівності в Україні. *The Equal Rights Trust Country Report*

Series: 5. Лондон. 2015. С. 29–65.

10. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: метод. посіб. для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / О. О. Кочемировська, Д. Й. Стрейстяну, Г. О. Христова. – К.: Логос, 2010. 364 с.

11. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки / Л.Г. Ковальчук, Л.І. Козуб, К.Б. Левченко та ін. – Київ, 2017. 264 с.

12. Запобігання насильства в сім'ї / під заг. ред. А. В. Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцюра. Київ : ТОВ НОВА, 2004. 136 с.

13. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

14. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровської В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. – 282 с.

15. Захожа В. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї. Наукові записки. Соціологічні науки. 2001. № 18. С. 49-54

16. Злобіна О. Ю. Шевцова О. Ю, Організація допомоги сім'ї в ситуації домашнього насильства.- Х.: Світ, 2005. 72 с.

17. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л.Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.

18. Карелин А. А. Большая энциклопедия психологических тестов. – М.: Эксмо, 2007. 416 с.

19. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. 2-ге вид.- Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012.С. 121-122.

20. Козирєв М.П. Насильство в сім'ї як соціально-психологічна проблема. *Соціально-правові студії*. 2020. № 3 (9). С. 202-207.
21. Кокур О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців. Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 206 с.
22. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
23. Кравченко О., Заболотна О., Скочко М. Аспекти соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. №3. С. 26-34.
24. Левченко К. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління / К. Левченко. – Х.: Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. 344 с.
25. Лоренц К. Агрессия. Так называемое зло / К. Лоренц. – М.: Прогрес, 1994. 84 с.
26. Лютак О. Насильство як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2017. №19. С. 181-185.
27. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. К., 2003. 337 с.
28. Марценюк Т. О., Хуткий Д. О. Насильство в сучасній українській сім'ї. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2012. - № 999: Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». С. 154-160.
29. Марценюк Т.О. Соціологічні дослідження домашнього насильства: методологічні засади : Міжнар. конф. «Збирання даних у сфері насильства щодо жінок та домашнього насильства: назустріч вимогам Стамбульської конвенції». Київ, 3–4 вересня 2015 року. С. 1–11.

30. Методи вивчення особистості. *Психологія особистості*: веб-сайт. URL: http://psiholageosob.blogspot.com/2014/11/blog-post_25.html.
31. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. Київ, 2011. 192 с.
32. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017>.
33. Міленко В. Жінки і діти, які зазнали насилля в сім'ї. Робота психологічної та соціальної служби: завдання, форми і перспективи. *Психолог*. 2010. № 35-36. С. 48-51.
34. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля. *Соціальна педагогіка*. 2005. № 2. С. 43-47.
35. Магдисюк Л. І., Мельник А. П. Психологія життєвих криз та кризове консультування: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 100 с.
36. Магдисюк Л. І. Особливості нервово-психічної напруженості осіб пізньої зрілості у кризових станах. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. 2020. № 61 (11/2020): Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour». С. 51-53.
37. Новий тлумачний словник української мови / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: «Аконіт». 2003. Т. 2. 926 с.
38. Обретение новой жизни: справ. пособие для женщин, столкнувшихся с насилием / С. Пертту. – Ювяскюля: Гуммерус, 2010. С. 6-7.
39. Оржеховська В. М. Проблеми ненасильства неповнолітніх як гостре соціальне явище. *Превентивне виховання: проблема ненасильства*: Зб. наукпракт. ст. / За заг. ред. В. М. Оржеховської. – К.: Олдиплюс, 2000. С. 3-8.
40. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теория и исследования/Пер, с англ. М.С. Жам-кочьян под ред. В.С. Магуна – М.: АспектПресс, 2001. – 607с.
41. Перелік діагностичних методик з виявлення домашнього

насильства відносно дітей. URL: <https://dnmcps.com.ua/perelik-diagnostichnikh-metodik-z-viyavlennya-domashnogo-nasilstva-vidnosno-ditey>.

42. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Вип. 14. Кн. 1. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. С. 358–367.

43. Попередження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів «гарячих» ліній / Упорядники: Краснова О.В., Калашник О.А. – Київ, 2016. 90 с.

44. Предместніков О.Г. Деякі типові риси особи жінки, яка потерпіла від насильства в сім'ї. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. №4. Ч.1.С.164-166.

45. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. *Верховна Рада України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>.

46. Протидія домашньому насильству: реалії і перспективи» : *збірник тез Обласної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 24 жовтня 2019 р.) / Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, ЧНТУ, 2019. 126 с

47. Психологічне насильство: види, ознаки та наслідки. URL: <https://cutt.ly/ОН3В2MN>.

48. Психологічна допомога в клініці: навч.-метод. посіб. / Р. П. Федоренко та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 224 с.

49. Психологічне консультування: теорія та практика: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І. М. Зварича, В. Г. Панка, В. М. Радчук. Чернівці: Рута, 2014. 272 с.

50. Психологія екстремальності та психопрофілактика психічної травми й суїцидальних намірів: навч.-метод. посіб. / Л. І. Магдисюк та ін. Луцьк: ВежаДрук, 2021. 236 с.

51. Романовська Л.І. Соціально-психологічний стан жінок, які стали

жертвами насильства в сім'ї. Науковий вісник Ужгородського університету. 2020. №1. С. 197-201.

52. Руководство по предупреждению семейного насилия /Под ред. Н.К. Асановой. М.: Владос, 2007. С. 301-307.

53. Савелюк Н. М. Психосемантичні аспекти дослідження свідомості особистості. Актуальні проблеми когнітивної психології. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 260-268.

54. Свобода від насильства: розширення прав та можливостей дівчат і жінок у складних життєвих обставинах. URL: https://gurt.org.ua/uploads/news/2012/10/23/draft_session_12_10++low.pdf.

55. Серга Т. Розробка методики діагностики сімейного насильства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2012. № 56. С. 121-128.

56. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посібник. (в двох томах). Том 1. / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, Київ : Україна, 2011. 171 с.

57. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

58. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. 144 с.

59. Теллі Н. Як розпізнати домашнє насильство. URL: <https://www.churchofjesuschrist.org/study/liahona/2020/10/digitalonly/recognizing-emotional-abuse?lang=ukr>.

60. Федоренко Р., Мушкевич М., Коширець В. Психологічне консультування та психотерапія : зміст, прийоми, технології: навч. посіб. [для студентів вищ. навч. закл.]. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 368 с.

61. Фрейд З. Я и оно: Сочинения. – М.: Экмо-Пресс, 2002. 864 с. 52.
62. Фролова С. В. Психология и психотерапия психотравмирующих состояний у женщин, переживших насилие в семье. *Журнал прикладной психологии. Клиническая психология*. 2004. № 4-5. С. 58–63.
63. Фуркало В. І. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії». Львівський державний університет імені Івана Франка. – Львів, 1998. 20 с.
64. Шинкаренко О. Психологічні особливості жертв подружнього насильства: основні напрямки психокорекційного втручання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 25–28.
65. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї: дис... кандидата пед. наук: спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / Наталя Дмитрівна Щербак; Харківська державна академія культури. – Х., 2004. 237 с.
66. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 28. С. 185-189.
67. Agnew-Blais J., Danese A. Childhood maltreatment and unfavorable clinical outcomes in bipolar disorder: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*. 2016. Vol. 3. Pp. 342–349.
68. Gilad A. Warning signs of emotional abuse in a relationship: URL: <http://www.vixendaily.com/love/signs-of-emotionalabuserelationship/5/>.
69. Klabunde M., Weems C. F., Raman M. The moderating effects of sex on insula subvision structure in youth with posttraumatic stress symptoms. *Depression and Anxiety*. 2016. Vol. 34. Pp. 51–58.
70. Johnson M. Z. 3 Ways to keep yourself safe when you are not ready to leave your abusive partner: URL: <https://everydayfeminism.com/2015/04/safety-with-abusivepartner/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Індивідуально-типологічний опитувальник «ІТО»

(передбачає відповіді «так», «ні»)

1. Я постараюсь отнестись к исследованию ответственно и быть максимально искренним.
2. У меня очень сложный и трудный для окружающих характер.
3. Я лучше справляюсь с работой в тиши и одиночестве чем в присутствии многих людей или в шумном месте.
4. Решая серьезные проблемы, я, как правило, обхожусь без посторонней помощи.
5. Я очень редко заговариваю первым с незнакомыми людьми.
6. Для меня важно, что подумают другие о моих высказываниях и поступках.
7. Если будет нужно, я разрушу все преграды на пути к достижению цели.
8. Я часто тревожусь по пустякам.
9. В моих неудачах виноваты определенные люди.
10. Для меня важно иметь общее мнение с теми людьми, с которыми я обычно общаюсь.
11. Меня мало касается все, что случается с другими.
12. Мне интересны яркие, артистичные личности.
13. Мне нет дела до чужих страданий: хватает своих.
14. В шумной компании я чаще всего — в роли только наблюдателя.
15. Для меня невыносимо наблюдать страдания других людей.
16. Я – человек абсолютно правдивый и искренний.
17. Все мои беды связаны с собственным неумением ладить с людьми.
18. Меня часто тянет к шумным компаниям.
19. Принимая важное решение, я всегда действую самостоятельно.
20. Мне всегда приятно заводить новых знакомых.

21. Берясь за какое-либо дело, я не стану долго раздумывать, прежде чем начать действовать.

22. Меня раздражают люди, пытающиеся изменить мое мнения, когда я уверен в своей правоте.

23. Я часто волнуюсь за близких мне людей даже без серьезного повода.

24. Я не могу терпеть, когда кто-нибудь меняет заведенный мною порядок.

25. Я умею привлекать к себе внимание окружающих меня людей.

26. В жизни я твердо придерживаюсь определенных принципов.

27. Люблю посещать компании, где можно танцевать или петь.

28. Я чрезвычайно чувствителен к изменениям в настроении окружающих меня людей.

29. Я могу не смущаясь дурачиться в веселой компании.

30. Я спокойно отношусь к тому, что кто-то рядом переживает по поводу своих неприятностей.

31. Я никогда не поступаю как эгоист.

32. Часто бывает так, что из-за меня у окружающих портится настроение.

33. Интересные идеи приходят мне в голову чаще, когда я один, а не в присутствии многих людей.

34. Я могу взять на себя ответственность за целую группу людей для пользы дела.

35. Мне трудно преодолеть застенчивость, когда нужно говорить перед группой людей.

36. Мнение старших по возрасту или положению большого значения для меня не имеет.

37. Мне не трудно заставить других людей действовать так, как я считаю нужным.

38. Я так сильно переживаю неудачи, что у меня ухудшается самочувствие.

39. Я всегда бываю упрям в тех случаях, когда уверен в своей правоте.

40. Если в компании я не нахожусь в центре внимания, мне становится скучно и неинтересно.

41. Никто не может навязать мне свое мнение.
42. Мне нравится путешествовать с разными, каждый раз новыми попутчиками
43. Я могу изменить свое мнение под давлением окружающих.
44. В поезде я с удовольствием провожу время в беседе с попутчиками
45. Я никогда не вру.
46. Я никогда не откладываю на завтра то, что следовало сделать сегодня.
47. Я вечно ни чем не доволен.
48. Я люблю одиночество, позволяющее мне сосредоточиться на своих мыслях.
49. Я умею заинтересовать людей и повести их за собой.
50. Мне нравится командовать другими.
51. Я умею дать отпор тем, кто вмешивается в мои дела.
52. Мне бывает неловко за высказывания и поступки моих близких.
53. Мне нередко приходилось в драке защищать свои права.
54. Я испытываю чувство вины (стыда), если меня преследуют неудачи.
55. Мое настроение находится в сильной зависимости от настроения тех, кто меня окружает.
56. Я добиваюсь своего упорством и настойчивостью.
57. Мне часто бывает скучно, когда вокруг все веселятся.
58. Мое грустное настроение легко исправляется, если я смотрю в кино или по телевизору комедийное представление.
59. Ради сохранения добрых отношений я могу отказаться от своих намерений.
60. Я всегда придерживаюсь общепринятых правил поведения.
61. Меня любят все мои друзья.
62. У меня трагичная судьба.
63. У меня много близких друзей.
64. Я самый несчастный человек на свете.
65. Мне проще надеяться на других, чем брать на себя ответственность,

даже если речь идет о моих проблемах.

66. Я стараюсь быть таким «как все», не выделяться среди других.

67. Я – человек спокойный, уравновешенный.

68. Я могу долго не реагировать шутки, а потом «взорваться» гневом.

69. Я очень чувствителен к изменениям погоды.

70. Я не люблю присутствовать на шумных застольях.

71. Я могу проявить безалаберность в делах, а потом понемногу приводить их в порядок.

72. Я люблю ходить в гости.

73. Мне все равно, что обо мне думают окружающие.

74. Я волнуюсь только по поводу очень больших неприятностей.

75. Я никогда не испытываю желания выругаться.

76. Я никого никогда не обманывал.

77. Мне никто не нужен и я не нужен никому.

78. Я – человек застенчивый.

79. Мне ужасно не везет в жизни.

80. Я часто стараюсь следовать советам более авторитетной личности.

81. Я бы очень переживал, если бы кого-то задел или обидел.

82. Меня ни чем не испугать.

83. Я часто пользуюсь чужими советами при решении своих проблем.

84. В своих неудачах я в первую очередь виню самого себя.

85. Я совершенно не обращаю внимания на свой стиль одежды.

86. Я не стараюсь планировать свое ближайшее будущее и работу.

87. Когда меня зовут в гости, я чаще думаю: «Лучше бы остаться дома».

88. Я ничего не знаю о личных проблемах окружающих меня людей.

89. Малейшая неудача резко снижает мое настроение.

90. Я никогда не сержусь.

91. Я отвечал на все вопросы очень правдиво.

ТЕСТ РУКИ ВАГНЕРА – ДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОСТІ

Тест руки Вагнера призначений для діагностики агресивності. Методика може використовуватися для обстеження як дорослих, так і дітей.

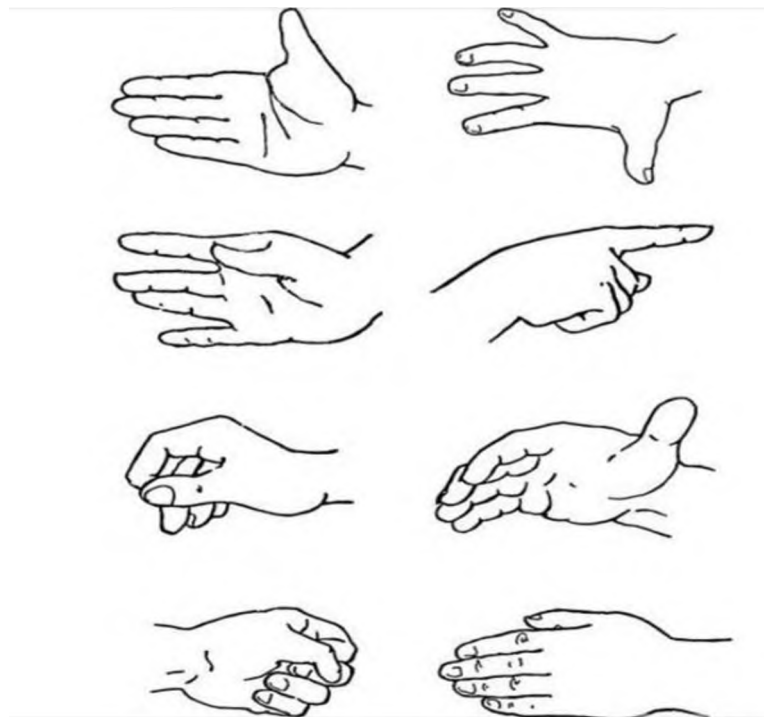
Інструкція до тесту

«Уважно розгляньте запропоновані Вам зображення і скажіть, що, на Вашу думку, робить ця рука?»

Якщо досліджуваний вагається з відповіддю, йому пропонується запитання: «Як Ви думаєте, що робить людина, якій належить ця рука? На що здатна людина з такою рукою? Назвіть всі варіанти, які можете собі уявити».

Стимульний матеріал – стандартні 9 зображень кисті руки і одна без зображення, при показі якої просять уявити кисть руки і описати її уявні дії.

Зображення пред'являються в певній послідовності і положенні.

При нечіткій і двозначній відповіді просять пояснень, запитують: «Добре, а що ще?», Але не нав'язують жодних специфічних відповідей. Якщо експериментатор відчуває, що його дії зустрічають опір, рекомендується перейти до іншої картки.

Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні.

Число варіантів відповідей по картці не обмежується. Бажано отримати чотири варіанти відповідей. Якщо кількість відповідей менша, уточніть, чи немає бажання ще що-небудь сказати щодо даного зображення руки, а в протоколі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді проставляється його значення зі знаком *4, тобто ця єдина безальтернативна відповідь оцінюється в чотири бали замість одного.

Важливо у всіх можливих випадках (якщо досліджуваний не виражає протесту) максимально знижувати невизначеність відповіді, наповнювати змістом висловлювання типу «хтось, щось, комусь» і т.п.

Обробка результатів

Всі відповіді фіксуються в протоколі. Крім запису відповідей реєструється положення, в якому досліджуваний тримає картку, а також час з моменту пред'явлення стимулу до початку відповіді.

При обробці отриманих результатів кожену відповідь досліджуваного відносять до однієї з 11 категорій.

Агресія (А). Рука сприймається як домінуюча, завдає шкоди, активно захоплює який-небудь предмет, що здійснює агресивну дію (щипає, дає ляпас, давить комаху, готова нанести удар і т.п.).

Вказівка (У). Рука бере участь у дії імперативного характеру: веде, спрямовує, перешкоджає, панує над іншими людьми (диригує оркестром, дає вказівку, читає лекцію, учитель каже до учня: «вийди геть», міліціонер зупиняє машину і т.п.).

Страх (С). Рука виступає у відповідях як жертва агресивних проявів іншої особи або прагне захистити кого-небудь від фізичних впливів; може сприйматися як така, що завдає пошкодження самій собі. У цю категорію також включаються відповіді, які містять тенденції до заперечення агресії (не зла рука; кулак стиснутий, але не для удару, піднята від страху рука, рука, відвертає удар і т.п.).

Емоційність (Е). Рука висловлює любов, позитивні емоційні установки до інших людей; бере участь у дії, виражає прихильність, позитивне ставлення,

доброзичливість (дружнє рукостискання; поплескування по плечу; рука, що гладить тварину, дарує квіти; обіймає і т.п.).

Комунікація (К). Рука бере участь в комунікативній дії: звертається до кого-небудь, контактує або прагне встановити контакт. Партнери знаходяться в положенні рівності (жестикуляція в розмові, мова жестів, показує дорогу тощо).

Залежність (З). Рука висловлює підпорядкування іншим особам: бере участь в комунікативній дії в позиції “знизу”, успіх якої залежить від доброзичливого ставлення іншого боку (прохання; солдат віддає честь офіцерові, учень підняв руку для запитання; рука, протягнута за милостинею; людина зупиняє попутну машину і т.п.).

Демонстративність (Д). Рука різними способами виставляє себе на показ, бере участь у явно демонстративній дії (показує “Ок”, милується манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

Інвалідність (ІВ). Рука пошкоджена, деформована, хвора, нездатна до дій (поранена рука, рука хворого або вмираючого, зламаний палець тощо).

Активна безособовість (АБ). Рука бере участь у дії, не пов’язаній з комунікацією; проте рука повинна змінити своє фізичне місце розташування, прикласти зусилля (втягає нитку в голку, пише, шие, веде машину, пливе і т.п.).

Пасивна безособовість (ПБ). Рука в спокої, або спостерігається поява тенденції до дії, завершення якої не вимагає присутності іншої людини, але при цьому рука все ж не змінює свого фізичного стану (лежить, відпочиваючи, спокійно витягнута; людина сперлася на стіл; звислась під час сну; і т.п.).

Опис (О). У цю категорію входять описи руки без вказівки на вчинені нею дії (пухка рука, красива рука, рука дитини, рука хворої людини тощо).

У протоколі зазначається:

У першій колонці вказують номер картки. У другій – дається час першої реакції на картку в секундах. У третій – наводяться всі відповіді досліджуваного. У четвертій – результати категоризації відповідей. Якщо експериментатору доводиться звертатися до досліджуваного з уточненнями – це позначається (ут).

Після категоризації підраховується число висловлювань в кожній категорії.

Максимальна кількість балів, яку може набрати досліджуваний, враховуючи, що він дає по чотири відповіді на кожну картку – 40. Однак він може давати більше відповідей по одних категоріях і менше по інших.

Відповіді, що відносяться до категорій «Агресія» і «Вказівка», розглядаються: як пов'язані з готовністю досліджуваного до вищого прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; ймовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Інвалідність», при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому їх роль в даній області поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнювати мотиви агресивної поведінки.

Категорії «Активна безособовість» і «Пасивна безособовість» в аналізі також не беруть участь, так як їх вплив на агресивність поведінки неоднозначна.

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$A = (\text{Агресія} + \text{Вказівка}) - (\text{Страх} + \text{Емоційність} + \text{Комунікація} + \text{Залежність})$$

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку.

Більш змістовну інформацію можна отримати при аналізі питомої ваги і місця агресивних тенденцій в загальній системі диспозицій. Інформаційною в плані прогнозу агресивної поведінки є частка відповідей в категорії «Агресія» по відношенню до сумарної кількості відповідей в категоріях, що враховуються при підрахунку сумарного балу.

Таким чином, 2-3 агресивних відповіді при повній відсутності відповідей типу соціальної кооперації говорять про великий рівень ворожості, ніж безліч таких відповідей на тлі ще більшої кількості установок на доброзичливу міжособистісну взаємодію.

Важливо, що значення має не тільки співвідношення установок на

соціальну кооперацію і агресію, але і те, які саме тенденції протиставляються конфронтації, що спонукає людину до співпраці: страх перед відповідною агресією, почуття власної неповноцінності, залежності або потреба в теплих, дружніх контактах з оточуючими. Зовні схожа поведінка в цих випадках має принципово різні внутрішні детермінанти. Дані про їх природу можна отримати при аналізі питомої ваги установок, які протистоять агресії (категорії «Страх», «Комунікація», «Емоційність», «Залежність»).

Використання тесту руки Вагнера може бути продуктивним не тільки при діагностиці агресивності, але і в деяких інших випадках. Для діагностики міжособистісних стосунків. У цьому випадку інструкція видозмінюється. Досліджуваного просять відповісти на запитання про те, що робить рука, зображена на картках, але при цьому психолог каже: «Уявіть собі, що це рука Вашого друга (дитини, чоловіка, дружини, керівника тощо)». Даний варіант дає можливість побачити, які тенденції і який знак соціальної спрямованості (позитивний чи негативний) приписуються партнерові і, таким чином, можна проаналізувати актуальне ставлення до нього досліджуваного.

Для діагностики кандидатів, висунутих на керівні посади. Якщо в процесі тестування виявляється підвищена питома вага відповідей по категорії «Вказівка» і одночасно незначний відсоток установок на соціальну кооперацію, то можна з великою ймовірністю прогнозувати жорстку, авторитарну позицію майбутнього керівника. При відсутності відповідей за категоріями «Вказівка» і «Агресія» і одночасному збільшенні відповідей за категоріями «Залежність» і «Страх» кандидат, швидше за все, проявляє себе як ведений, залежний, не здатний відстоювати свою позицію.

Для діагностики агресивності різних груп злочинців, прогнозу відкритої агресивної поведінки в кримінальній психології при проведенні судово-психологічної експертизи.

Додаток В

Анкета для жінок, які постраждали від домашнього насильства

1. Вік респондента: ____
2. Вкажіть, будь ласка, тип Вашого житла.
 - 1) Власна квартира / кімната / приміщення з окремим виходом
 - 2) Приватний будинок
 - 3) Орендоване житло - будинок, квартира, кімната
3. Ваш сімейний статус?
 - 1) незаміжня
 - 2) заміжня
 - 3) проживаю спільно з ким-небудь (як сім'я), офіційно не зареєстрована
 - 4) розлучена або живу окремо з чоловіком
 - 5) вдова
4. Як би Ви самі визначили рівень Вашої освіти?
 - 1) не маю освіти
 - 2) середня
 - 3) вища
 - 4) професійно-технічна
5. Чим Ви займаєтеся в даний час? Ви працюєте, ведете домашнє господарство, вчитеся? Ви пенсіонер, безробітний, шукаєте роботу?
 - 1) працюю
 - 2) шукаю роботу (безробітна)
 - 3) веду домашнє господарство (домогосподарка)
 - 4) вчуся в навчальному закладі
6. Як Ви ставитеся до насильства в сім'ї?
 1. погано
 2. добре
 3. не знаю
7. Як Ви вважаєте, що є насильством? (Може бути кілька відповідей)

1. нанесення ударів кулаками, предметами
2. ляпаси, поштовхи, стусани
3. образи, брутальна лайка
4. псування майна, одягу
5. тиск на релігійному ґрунті
6. прояв виняткових ревнощів
7. перешкоджання бажанням вчитися, працювати
8. вчинення статевих зносин проти бажання
9. заборона спілкуватися з родичами, друзями
10. заборона брати участь у прийнятті фінансових рішень
8. Піддавалися ви якому-небудь з перерахованих видів насильства

протягом останнього року?

1. Так

2. Ні

9. У чому виявлялися по відношенню до Вас випадки насильства? (Може бути кілька відповідей)

1. Фізичне насильство

2. Економічне насильство

3. Моральне, психологічне насильство

4. Сексуальне насильство

5. Важко відповісти

10. Ким доводиться Вам кривдник?

1) чоловік, партнер

2) колишній чоловік, колишній партнер

3) колишній друг

4) родич

5) близький друг

6) жоден з перерахованих

7) відмовляюся назвати

11. Чи повідомили Ви або будь-хто інший про те, що сталося в поліцію?

1) так

2) ні

3) не впевнена

12. Чи зверталися Ви за допомогою з приводу насильства у вашій родині?

1) так

2) ні

13. Якщо звертались, то до кого саме?

1) до друзів, родичів

2) у спеціалізований кризовий центр, притулок

3) до соціальних працівників та психологів

4) за телефоном довіри

5) важко відповісти

14. Які заходи, на Вашу думку, можуть бути найбільш ефективними для профілактики домашнього насильства в сім'ї? (Може бути кілька відповідей)

1) Профілактичні бесіди у сім'ях

2) Спеціальні освітні програми у навчальних закладах

3) Виділення злочинів у рамках домашнього насильства в окрему статтю

Кримінального кодексу, посилення законодавства за фактами застосування домашнього насильства

4) Створення кризових центрів, притулків постраждалих від насильства

5) Пропаганда нетерпимого ставлення до домашнього насильства у ЗМІ

6) Економічні санкції особам, які застосовують домашнє насильство (штрафи, примусові роботи)

7) Робота телефонів довіри, дистанційних служб психологічної допомоги

8) Важко відповісти

9) Інші заходи (які)

Дякуємо Вам за участь в цьому опитуванні. Ми розуміємо, що задавали Вам важкі питання. Просимо вибачення за прохання згадати неприємні моменти

Вашого життя. Дякуємо за допомогу!

Додаток Г

«Фрайбургський багатofакторний особистісний опитувальник (FPI)»
(форма В)

1. Я внимательно прочел инструкцию и готов откровенно ответить на все вопросы анкеты.
2. По вечерам я предпочитаю развлекаться в веселой компании (гости, дискотека, кафе и т.п.).
3. Моему желанию познакомиться с кем-либо всегда мешает то, что мне трудно найти подходящую тему для разговора.
4. У меня часто болит голова.
5. Иногда я ощущаю стук в висках и пульсацию в области шеи.
6. Я быстро теряю самообладание, но и так же быстро беру себя в руки.
7. Бывает, что я смеюсь над неприличным анекдотом.
8. Я избегаю о чем-либо расспрашивать и предпочитаю узнавать то, что мне нужно, другим путем.
9. Я предпочитаю не входить в комнату, если не уверен, что мое появление пройдет незамеченным.
10. Могу так вспылить, что готов разбить все, что попадет под руку.
11. Чувствую себя неловко, если окружающие почему-то начинают обращать на меня внимание.
12. Я иногда чувствую, что сердце начинает работать с перебоями или начинает биться так, что, кажется, готово выскочить из груди.
13. Не думаю, что можно было бы простить обиду.
14. Не считаю, что на зло надо отвечать злом, и всегда следую этому.
15. Если я сидел, а потом резко встал, то у меня темнеет в глазах и кружится голова.
16. Я почти ежедневно думаю о том, насколько лучше была бы моя

жизнь, если бы меня не преследовали неудачи.

17. В своих поступках я никогда не исхожу из того, что людям можно полностью доверять.

18. Могу прибегнуть к физической силе, если требуется отстоять свои интересы.

19. Легко могу развеселить самую скучную компанию.

20. Я легко смущаюсь.

21. Меня ничуть не обижает, если делаются замечания относительно моей работы или меня лично.

22. Нередко чувствую, как у меня немеют или холодеют руки и ноги.

23. Бываю неловким в общении с другими людьми.

24. Иногда без видимой причины чувствую себя подавленным, несчастным.

25. Иногда нет никакого желания чем-либо заняться.

26. Порой я чувствую, что мне не хватает воздуха, будто бы я выполнял очень тяжелую работу.

27. Мне кажется, что в своей жизни я очень многое делал неправильно.

28. Мне кажется, что другие нередко смеются надо мной.

29. Люблю такие задания, когда можно действовать без долгих размышлений.

30. Я считаю, что у меня предостаточно оснований быть не очень-то довольным своей судьбой.

31. Часто у меня нет аппетита.

32. В детстве я радовался, если родители или учителя наказывали других детей.

33. Обычно я решителен и действую быстро.

34. Я не всегда говорю правду.

35. С интересом наблюдаю, когда кто-то пытается выпутаться из неприятной истории.

36. Считаю, что все средства хороши, если надо настоять на своем.

37. То, что прошло, меня мало волнует.

38. Не могу представить ничего такого, что стоило бы доказывать кулаками.

39. Я не избегаю встреч с людьми, которые, как мне кажется, ищут ссоры со мной.

40. Иногда кажется, что я вообще ни на что не годен.

41. Мне кажется, что я постоянно нахожусь в каком-то напряжении и мне трудно расслабиться.

42. Нередко у меня возникают боли “под ложечкой” и различные неприятные ощущения в животе.

43. Если обижают моего друга, я стараюсь отомстить обидчику.

44. Бывало, я опаздывал к назначенному времени.

45. В моей жизни было так, что я почему-то позволил себе мучить животное.

46. При встрече со старым знакомым от радости я готов броситься ему на шею.

47. Когда я чего-то боюсь, у меня пересыхает во рту, дрожат руки и ноги.

48. Частенько у меня бывает такое настроение, что с удовольствием бы ничего не видел и не слышал.

49. Когда ложусь спать, то обычно засыпаю уже через несколько минут.

50. Мне доставляет удовольствие, как говорится, ткнуть носом других в их ошибки.

51. Иногда могу похвастаться.

52. Активно участвую в организации общественных мероприятий.

53. Нередко бывает так, что приходится смотреть в другую сторону, чтобы избежать нежелательной встречи.

54. В свое оправдание я иногда кое-что выдумывал.

55. Я почти всегда подвижен и активен.

56. Нередко сомневаюсь, действительно ли интересно моим собеседникам то, что я говорю.

57. Иногда вдруг чувствую, что весь покрываюсь потом.

58. Если сильно разозлюсь на кого-то, то могу его и ударить.

59. Меня мало волнует, что кто-то плохо ко мне относится.

60. Обычно мне трудно возражать моим знакомым.

61. Я волнуюсь и переживаю даже при мысли о возможной неудаче.

62. Я люблю не всех своих знакомых.

63. У меня бывают мысли, которых следовало бы стыдиться.

64. Не знаю почему, но иногда появляется желание испортить то, чем восхищаются.

65. Я предпочитаю заставить любого человека сделать то, что мне нужно, чем просить его об этом.

66. Я нередко беспокойно двигаю рукой или ногой.

67. Предпочитаю провести свободный вечер, занимаясь любимым делом, а не развлекаясь в веселой компании.

68. В компании я веду себя не так, как дома.

69. Иногда, не подумав, скажу такое, о чем лучше бы помолчать.

70. Боюсь стать центром внимания даже в знакомой компании.

71. Хороших знакомых у меня очень немного.

72. Иногда бывают такие периоды, когда яркий свет, яркие краски, сильный шум вызывают у меня болезненно неприятные ощущения, хотя я вижу, что на других людей это так не действует.

73. В компании у меня нередко возникает желание кого-нибудь обидеть или разозлить.

74. Иногда думаю, что лучше бы не родиться на свет, как только представлю себе, сколько всяких неприятностей, возможно, придется испытать в жизни.

75. Если кто-то меня серьезно обидит, то получит свое сполна.

76. Я не стесняюсь в выражениях, если меня выведут из себя.

77. Мне нравится так задать вопрос или так ответить, чтобы собеседник растерялся.

78. Бывало, откладывал то, что требовалось сделать немедленно.

79. Не люблю рассказывать анекдоты или забавные истории.

80. Повседневные трудности и заботы часто выводят меня из равновесия.

81. Не знаю, куда деться при встрече с человеком, который был в компании, где я вел себя неловко.

82. К сожалению, отношусь к людям, которые бурно реагируют даже на жизненные мелочи.

83. Я робею при выступлении перед большой аудиторией.

84. У меня довольно часто меняется настроение.

85. Я устаю быстрее, чем большинство окружающих меня людей.

86. Если я чем-то сильно взволнован или раздражен, то чувствую это как бы всем телом.

87. Мне докучают неприятные мысли, которые назойливо лезут в голову.

88. К сожалению, меня не понимают ни в семье, ни в кругу моих знакомых.

89. Если сегодня я посплю меньше обычного, то завтра не буду чувствовать себя отдохнувшим.

90. Стараюсь вести себя так, чтобы окружающие опасались вызвать мое неудовольствие.

91. Я уверен в своем будущем.

92. Иногда я оказывался причиной плохого настроения кого-нибудь из окружающих.

93. Я не прочь посмеяться над другими.

94. Я отношусь к людям, которые за словом в карман не лезут.

95. Я принадлежу к людям, которые ко всему относятся достаточно легко.

96. Подростком я проявлял интерес к запретным темам.
97. Иногда зачем-то причинял боль любимым людям.
98. У меня нередко конфликты с окружающими из-за их упрямства.
99. Часто испытываю угрызения совести в связи со своими поступками.
100. Я нередко бываю рассеянным.
101. Не помню, чтобы меня особенно опечалили неудачи человека, которого я не могу терпеть.
102. Часто я слишком быстро начинаю досадовать на других.
103. Иногда неожиданно для себя начинаю уверенно говорить о таких вещах, в которых на самом деле мало что смыслю.
104. Часто у меня такое настроение, что я готов взорваться по любому поводу.
105. Нередко чувствую себя вялым и усталым.
106. Я люблю беседовать с людьми и всегда готов поговорить со знакомыми и с незнакомыми.
107. К сожалению, я зачастую слишком поспешно оцениваю других людей.
108. Утром я обычно встаю в хорошем настроении и нередко начинаю насвистывать или напевать.
109. Не чувствую себя уверенно в решении важных вопросов даже после длительных размышлений.
110. Получается так, что в споре я почему-то стараюсь говорить громче своего оппонента,
111. Разочарования не вызывают у меня сколь либо сильных и длительных переживаний.
112. Бывает, что я вдруг начинаю кусать губы или грызть ногти.
113. Наиболее счастливым я чувствую себя тогда, когда бываю один.
114. Иногда одолевает такая скука, что хочется, чтобы все перессорились друг с другом.

Додаток Д

«Методика на виявлення суїцидального ризику СР-45»

1. Как вы считаете, может ли жизнь потерять ценность для человека в некоторой ситуации?	да	нет
2. Жизнь иногда хуже смерти?		
3. В прошлом у меня была попытка уйти из жизни.		
4. Меня многие любят, понимают и ценят.		
5. Можно оправдать безнадежно больных, выбравших добровольную смерть?		
6. Я не думаю, что сам могу оказаться в безнадежном положении.		
7. Смысл жизни не всегда бывает ясен, его можно иногда потерять или не найти.		
8. Как вы считаете, оказавшись в ситуации, когда вас предадут близкие и родные, вы сможете жить дальше?		
9. Я иногда думаю о своей добровольной смерти		
10. В любой ситуации я буду бороться за свою жизнь, чего бы мне это ни стоило.		
11. Всегда и везде стараюсь быть абсолютно честным человеком.		
12. У меня, в принципе, нет недостатков.		
13. Может быть, дальше я жить не смогу.		
14. Удивительно, что некоторые люди, оказавшись в безвыходном положении не хотят покончить с собой.		
15. Чувство обреченности в итоге приводит к добровольному уходу из жизни		
16. Если потребуется, то можно будет оправдать свой уход из жизни.		

17. Мне не нравится играть со смертью в одиночку.		
18 Часто именно первое впечатление о человеке является определяющим.		
19. Я пробовал разные способы ухода из жизни.		
20. В критический момент я всегда могу справиться с собой		
21. В школе я всегда отличался (отличалась) только хорошим поведением		
22. Могу обманывать окружающих, чтобы ухудшить свое положение.		
23. Вокруг меня достаточно много нечестных людей.		
24. Однажды я выбирал несколько способов покончить с собой.		
25. Довольно часто меня пытаются обмануть или ввести в заблуждение.		
26. Я бы не хотел моментальной смерти после тяжелых переживаний		
27. Я стал бы жить дальше, если бы случилась мировая ядерная война		
28 Человек волен поступать со своей жизнью так, как ему хочется, даже если он выбирает смерть.		
29.Если человек не умеет представить себя в выгодном свете перед руководством, то он многое теряет.		
30. Никому никогда не писал предсмертную записку.		
31. Однажды пытался покончить с собой.		
32. Никогда не бывает безвыходных ситуаций.		
33. Пробовал покончить с собой таким образом, чтобы не чувствовать сильной боли.		
34. Надо уметь скрывать свои мысли от других, даже если		

им нет до меня дела.		
35. Душа человека, наверное, испытывает облегчение, если сама оставляет этот мир.		
36. Могу оправдать, любой свой поступок.		
37. Если я что-то делаю, а мне начинают мешать, то все равно буду делать то, что задумал.		
38. Чтобы человеку избавиться от неизлечимой болезни и перестать мучиться, он, наверное, должен сам прекратить свои муки и уйти из этой жизни добровольно.		
39. Бывает, сомневаюсь в психическом здоровье некоторых моих знакомых.		
40. Однажды решался покончить с собой.		
41. Меня беспокоит отсутствие чувства счастья.		
42. Я никогда не иду на нарушение закона даже в мелочах.		
43. Иногда мне хочется заснуть и не проснуться.		
44. Однажды мне было очень стыдно из-за того, что хотелось уйти из жизни.		
45. Даже в самой тяжелой ситуации я буду бороться за свою жизнь, чего бы мне это ни стоило.		

Дані кореляційного зв'язку

		V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13
V1	Корреляция Пирсона	1	,288	-,384 [*]	-,115	,269	-,036	,104	-,189	,244	-,053	-,492 ^{**}	,192	,213
	Знач. (односторонняя)		,109	,047	,315	,126	,440	,331	,213	,150	,412	,014	,209	,184
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V2	Корреляция Пирсона	,288	1	,086	-,126	,219	-,456 [*]	,281	,278	-,414 [*]	-,026	,323	,520 ^{**}	-,023
	Знач. (односторонняя)	,109		,392	,298	,177	,022	,115	,118	,035	,456	,083	,009	,462
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V3	Корреляция Пирсона	-,384 [*]	,086	1	,241	-,193	,022	-,088	,113	,073	,405 [*]	,851 ^{**}	,143	,179
	Знач. (односторонняя)	,047	,392		,153	,207	,464	,357	,317	,380	,038	,001	,274	,224
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V4	Корреляция Пирсона	-,115	-,126	,241	1	,066	,026	-,248	,046	-,414 [*]	,168	,196	-,252	,150
	Знач. (односторонняя)	,315	,298	,153		,391	,458	,146	,424	,035	,239	,204	,142	,264
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V5	Корреляция Пирсона	,269	,219	-,193	,066	1	-,067	,034	-,044	-,957	-,140	,010	,143	-,149
	Знач. (односторонняя)	,126	,177	,207	,391		,369	,444	,427	,406	,278	,484	,274	,265
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V6	Корреляция Пирсона	-,036	-,456 [*]	,022	,026	-,067	1	-,596 ^{**}	-,321	-,083	,259	,043	-,133	-,080
	Знач. (односторонняя)	,440	,022	,464	,458	,389		,003	,084	,364	,135	,428	,288	,369
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V7	Корреляция Пирсона	,104	,281	-,088	-,248	,034	-,596 ^{**}	1	,413 [*]	,267	-,413 [*]	-,116	,499 [*]	-,052
	Знач. (односторонняя)	,331	,115	,357	,146	,444	,003		,035	,128	,035	,312	,013	,414
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V8	Корреляция Пирсона	-,189	,278	,113	,046	-,044	-,321	,413 [*]	1	,172	,167	,150	,297	-,322
	Знач. (односторонняя)	,213	,118	,317	,424	,427	,064	,035		,234	,255	,263	,102	,083
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V9	Корреляция Пирсона	,244	,414 [*]	,073	-,414 [*]	-,057	-,063	,267	,172	1	,283	,194	,447 [*]	,232
	Знач. (односторонняя)	,150	,035	,380	,035	,406	,364	,128	,234		,113	,206	,024	,162
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V10	Корреляция Пирсона	-,053	-,026	,405 [*]	,168	-,140	,269	-,413 [*]	,167	,283	1	,276	-,102	,111
	Знач. (односторонняя)	,412	,458	,038	,239	,278	,135	,035	,255	,113	,120		,334	,321
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V11	Корреляция Пирсона	-,492 ^{**}	,323	,551 ^{**}	,196	,010	,043	-,116	,150	,184	,276	1	,033	-,127
	Знач. (односторонняя)	,014	,083	,001	,204	,484	,428	,312	,263	,206	,120		,444	,297
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V12	Корреляция Пирсона	,192	,520 ^{**}	,143	-,252	,143	-,133	,488 [*]	,297	,447 [*]	-,102	,033	1	,208
	Знач. (односторонняя)	,209	,009	,274	,142	,274	,288	,013	,102	,024	,334	,444		,199
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
V13	Корреляция Пирсона	,213	-,023	,179	,150	-,149	-,080	-,052	-,322	,232	,111	-,127	,208	1
	Знач. (односторонняя)	,184	,462	,224	,264	,265	,369	,414	,083	,162	,321	,297	,190	
	N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20